

MIKE DAVIS

Ο ΠΛΑΝΗΤΗΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΚΟΥΠΟΛΕΩΝ

Ἀστεακὴ ἐνέλιξη καὶ ἄτυπο προλεταριάτο

ΚΑΠΟΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, μιὰ γυναίκα θὰ γεννήσει τὸ παιδί της στὴν παραγκοῦπολη Ajegunle τοῦ Λάγος, ἕνας νεαρὸς θὰ ἐγκαταλείψει τὸ χωριό του στὴ Δυτικὴ Ἰάβα γιὰ τὰ λαμπρὰ φῶτα τῆς Τζακάρα, ἕνας ἀγρότης θὰ μεταφέρει τὴν ἐξαθλιωμένη οἰκογένειά του σὲ κάποια ἀπὸ τὰ ἀναρίθμητα *pueblos jóvenes* τῆς Λίμα. Τὸ γεγονός καθαυτὸ θὰ εἶναι ἄνευ σημασίας καὶ θὰ περάσει ἀπαράτηρητο. Ὡστόσο θὰ σηματοδοτεῖ μιὰ καμπὴ στὴν παγκόσμια Ἱστορία. Γιὰ πρώτη φορὰ ὁ πληθυσμὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς Γῆς θὰ ξεπερνᾷ σὲ ἀριθμὸ αὐτὸν τῆς ὑπαίθρου. Στὴν πραγματικότητα, μὲ δεδομένη τὴν ἔλλειψη ἀκρίβειας τῶν ἀπογραφῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου, αὐτὴ ἡ κοσμοϊστορικὴ μετάβαση μπορεῖ νὰ ἔχει ἤδη συντελεστεῖ.

Ἡ Γῆ ἀστικοποιήθηκε ἀκόμη ταχύτερα καὶ ἀπὸ ὅ,τι προέβλεπε ἀρχικὰ ἡ Λέσχη τῆς Ρώμης στὴ διαβόητα Μαλθουσιανὴ ἔκθεσή της τοῦ 1972, *Ὅρια τῆς ἀνάπτυξης*. Τὸ 1950 ὑπῆρχαν στὸν κόσμῳ 86 πόλεις μὲ πληθυσμὸ ἄνω τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου. Σήμερα εἶναι 400 καὶ μέχρι τὸ 2015 θὰ ἔχουν φτάσει τὶς 550 τουλάχιστον.¹ Στὴν πραγματικότητα οἱ πόλεις ἀπορρόφησαν τὰ δύο τρίτα τῆς παγκόσμιας πληθυσμιακῆς ἔκρηξης ποὺ σημειώθηκε μετὰ τὸ 1950 καὶ σήμερα μεγαλώνουν, εἴτε λόγω γεννήσεων εἴτε λόγω τῆς μετανάστευσης, κατὰ ἕνα ἑκατομμῆριο ἄτομα κάθε ἑβδομάδα.² Ὁ τωρινὸς πληθυσμὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων (3,2 δις.) ξεπερνᾷ τὸν συνολικὸ παγκόσμιο πληθυσμὸ τοῦ 1960. Τὴν ἴδια ὥρα, ἡ ὑπαίθρος παγκοσμίως ἔφτασε στὸ μᾶξιμουμ τοῦ πληθυσμοῦ της (3,2 δις.) καὶ θὰ ἀρχίσει νὰ συρρικνώνεται μετὰ τὸ 2020, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀντιστοιχεῖ στὶς πόλεις τὸ σύνολο τῆς μελλοντικῆς αὔξησης τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναμένεται νὰ φτάσει στὸ ἀπὸγειό του, περίπου 10 δις., τὸ 2050.³

1. UN Population Division, *World Urbanization Prospects, the 2001 Revision*, Νέα Ὑόρκη 2002.

2. Population Information Program, [Πρόγραμμα Πληροφοριῶν γιὰ τὸν Πληθωρισμὸ], *Population Reports: Meeting the Urban Challenge*, τ. XXX, ἀρ. 4, Φθινόπωρο 2002, σ. 1.

3. Wolfgang Lutz, Warren Sanderson & Sergei Scherbov, "Doubling of world population unlikely", *Nature* 387, 19 Ἰουνίου 1997, σσ. 803-4. Ὡστόσο, οἱ πληθυσμοὶ τῆς ὑποσαχάριας Ἀφρικῆς θὰ τριπλασιαστοῦν καὶ τῆς Ἰνδίας θὰ διπλασιαστοῦν.

I. Η ΑΣΤΕΑΚΗ ΚΛΙΜΑΚΤΗΡΙΟΣ

Ποῦ εἶναι οἱ ἥρωες, οἱ ἐποικιστές, τὰ θύματα τῆς Μητρόπολης;

Brecht, *Ἡμερολόγια*, 1921

Τὸ 95% αὐτῆς τῆς τελικῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρωπότητας θὰ λάβει χώρα σὶς ἀστικές περιοχές τῶν ἀναπτυσσόμενων χωρῶν, ὁ πληθυσμὸς τῶν ὁποίων θὰ διπλασιασεῖ φτάνοντας τὰ 4 δισ. μέσα στὴν ἐπόμενη γενιά⁴ (πράγματι, ὁ ἀστεακός * πληθυσμὸς τῆς Κίνας, τῆς Ἰνδίας καὶ τῆς Βραζιλίας ἤδη ἰσοῦται πάνω-κάτω μὲ αὐτὸν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς μαζί). Τὸ πιὸ θεαματικὸ γεγονός θὰ εἶναι ἡ ταχεία διόγκωση νέων μεγα-πόλεων μὲ πληθυσμοὺς ἄνω τῶν 8 ἑκατομμυρίων καὶ ἀκόμη περισσότερο τῶν ὑπερ-πόλεων μὲ περισσότερους ἀπὸ 20 ἑκατομμύρια κατοίκους (ὅσο τὸ σύνολο τοῦ ἀστεακοῦ πληθυσμοῦ τοῦ κόσμου τὴν ἐποχὴ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης).⁵ Τὸ 1995 μόνον τὸ Τόκυο εἶχε ἀδιαμφισβήτητα φτάσει αὐτὸ τὸ κατώφλι. Τὸ 1995, σύμφωνα μὲ τὸ *Far Eastern Economic Review*, μόνον ἡ Ἀσία θὰ μπορούσε νὰ ἔχει δέκα ἢ ἕνδεκα ἀστικά σύνολα αὐτοῦ τοῦ μεγέθους, ὅπως ἡ Τζακάρτα (24,9 ἑκ.), ἡ Ντάκα (25 ἑκ.) καὶ τὸ Καράτσι (26,5 ἑκ.). Ἡ Σαγκάη, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάπτυξη καθηλώθηκε ἀπὸ τὴ μαοϊκὴ πολιτικὴ τῆς ἠθελημένης ὑποαστικοποίησης, θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ὡς καὶ 27 ἑκατομμύρια κατοίκους στὴν τεράστια μητροπολιτικὴ περιοχή τοῦ Δέλτα.⁶ Ἡ Βομβάη (Mumbai) ἐν τῷ μεταξύ ἀναμένεται νὰ συγκεντρώσει ἕναν πληθυσμὸ 33 ἑκατομμυρίων, ἂν καὶ κανεὶς δὲν γνωρίζει κατὰ πόσον τέτοιες γιγαντιαῖες συγκεντρώσεις εἶναι βιολογικὰ ἢ οἰκολογικὰ βιώσιμες.⁷

Ἄλλὰ ἐὰν οἱ μεγαπόλεις εἶναι τὰ λαμπρότερα ἀστέρια στὸ ἀστεακὸ στερέωμα, τὰ τρία τέταρτα τῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ θὰ ἀφοροῦν τὶς μετὰ βίας ὄρατὲς πόλεις δευτέρης σειρᾶς καὶ τὶς μικρότερες ἀστεακὲς περιοχές: μέρη ὅπου, ὅπως τονίζουν οἱ ἐρευνητὲς τοῦ ΟΗΕ, «ὐπάρχει ἐλάχιστος ἢ καὶ κανένας σχεδιασμὸς γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση ὄλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ γιὰ τὴν παροχὴ τῶν ἀπαραίτητων ὑπηρεσιῶν».⁸ Στὴν Κίνα (ποῦ ἐπίσημας τὸ 1997 εἶχε ἀστικοποιηθεῖ κατὰ 43%) ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναγνωρισμένων πόλεων σκαρφάλα-

4. Global Urban Observatory [Παγκόσμιο Ἀστεακὸ Παρατηρητήριον], *Slums of the World: The Face of Urban Poverty in the New Millennium?*, Νέα Ὑόρκη 2003, σ. 10.

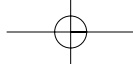
* Ἐκτὸς τῶν περιπτώσεων ὅπου δὲν ὑπάρχει κίνδυνος ἀμφισημίας (π.χ. ἀστικὸ κέντρο), ἡ ἀγγλικὴ λέξη *urban* ἀποδίδεται μὲ τὸ ἐπίθετο «ἀστεακός». (Σ.τ.μ.)

5. Μολονότι ἡ ταχύτητα τῆς παγκόσμιας ἀστικοποίησης δὲν ἀμφισβητεῖται, ὁ ρυθμὸς ἀνάπτυξης συγκεκριμένων πόλεων ἐνδέχεται νὰ φρενάρει ἀπὸτομα καθὼς αὐτὲς ἐρχονται ἀντιμέτωπες μὲ τὶς ἐντάσεις τοῦ ὑδροκεφαλισμοῦ καὶ τοῦ συνωπισμοῦ. Γνωστὸ παράδειγμα εἶναι ἡ «ἀναστροφή τῆς πόλωσης» στὴν Πόλη τοῦ Μεξικοῦ, ἐνῶ ἐκτιμῶνταν εὐρῆως ὅτι ἡ πόλη θὰ ἔφτανε σὲ ἕναν πληθυσμὸ 25 ἑκατομμυρίων στὴ δεκαετία τοῦ 1990 (ὁ πληθυσμὸς τῆς στιγμῆς αὐτῆς εἶναι μᾶλλον περίπου 18 μὲ 19 ἑκατομμύρια). Βλ. Yue-man Yeung, "Geography in an age of mega-cities", *International Social Sciences Journal* 151, 1997, σ. 93.

6. Γιὰ μιὰ προοπτικὴ τοποθέτηση, βλ. Yue-man Yeung, "Viewpoint: Integration of the Pearl River Delta", *International Development Planning Review*, τ. 25, ἀρ. 3, 2003.

7. *Far Eastern Economic Review*, *Asia 1998 Yearbook*, σ. 63.

8. UN-Habitat, *The Challenge of the Slums: Global Report on Human Settlements 2003*, Λονδίνο 2003, σ. 3.

σε από 193 το 1978 στις 640. “Όμως το σχετικό μερίδιο της αύξησης του πληθυσμού που αντιστοιχεί στις μεγάλες μητροπόλεις, παρά τη θεαματική ανάπτυξή τους, υποχώρησε. Την πλειονότητα της αγροτικής εργατικής δύναμης που βρέθηκε να πλεονάζει μετά τις μεταρρυθμίσεις υπέρ της αγοράς, την απορρόφησαν περισσότερο οι μικρές πόλεις ή οι κωμοπόλεις που μόλις αναδείχθηκαν σε πόλεις.⁹ Στην Αφρική, αντίστοιχα, ή όμοια με σουπερνόβα ανάπτυξη μερικών γιγαντιαίων πόλεων, όπως το Λάγος (300.000 κάτοικοι το 1950, 10 εκατομμύρια σήμερα), ακολουθείται από τον μετασχηματισμό αρκετών δεκάδων μικρών πόλεων ή δάσεων, όπως η Ουαγκαντούγκου, η Νουακχότ, η Ντουαλά, η Αντανανρίβο και η Μπαμάκο, σε πόλεις μεγαλύτερες από το Σάν Φρανσίσκο και το Μάντσεστερ. Στη Λατινική Αμερική, όπου για καιρό οι βασικές πόλεις μονοπωλούσαν την ανάπτυξη, δευτερεύουσες πόλεις όπως η Τιχουάνα, η Κουρίτιμπα, το Τεμουϊκο, το Σαλβαδór και το Μπελέμ, τώρα διογκώνονται και μάλιστα «με τον ταχύτερο ρυθμό στις πόλεις μεταξύ 100.000 και 500.000 κατοίκων».¹⁰

Επιπλέον, όπως επιμένει ο Gregory Guldin, η αστικοποίηση πρέπει να γίνει αντιληπτή ως δομικός μετασχηματισμός και ως εντεινόμενη αλληλεπίδραση σε κάθε σημείο του αστακού-αγροτικού συνεχούς. Στη μελέτη του για τη νότια Κίνα, η ύπαιθρος αστικοποιείται in situ, ενώ ταυτόχρονα γεννά και κοσμοϊστορικές μετακινήσεις πληθυσμών. «Τα χωριά μοιάζουν πια περισσότερο με αγορές και πόλεις *xiang*, ενώ οι επαρχιακές κωμοπόλεις και οι μικρές πόλεις μοιάζουν πια περισσότερο με μεγάλες πόλεις». Το αποτέλεσμα στην Κίνα και το μεγαλύτερο μέρος της Νοτιοανατολικής Ασίας είναι ένα έρμαφρόδιτο τοπίο, μια ένδειξη αστικοποιημένη ύπαιθρος ή όποια, όπως υποστηρίζουν ο Guldin και άλλοι, ίσως αποτελεί έναν «έντελώς νέο δρόμο στην ανθρώπινη εγκατάσταση και ανάπτυξη... μια κατάσταση ούτε αγροτική ούτε αστακή, αλλά μια μείξη των δύο, όπου ένα πυκνό δίκτυο ανταλλαγών δένει μεγάλους αστακούς πυρήνες με τις περιοχές που τους περιβάλλουν».¹¹ Στην Ίνδονησία, όπου μια παρόμοια διαδικασία αστακού/αγροτικού ύβριδισμού παρατηρείται σε προχωρημένο βαθμό στην Jabotabek (την ευρύτερη περιοχή της Τζακάρτα), οι έρευνητές αποκαλούν αυτά τα νεοπαγή σχήματα χρήσης γης *desokotas* και αναρωτιούνται αν αποτελούν μεταβατικά τοπία ή μια δραματικά νέα μορφή χωροταξίας.¹²

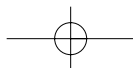
Οι πολεοδόμοι επίσης εξετάζουν τη διαδικασία που συμπλέκει τις πόλεις του Τρίτου Κόσμου σε ιδιαίτερες νέα δίκτυα, διαδρόμους και ιεραρχίες. Για παράδειγμα τα Δέλτα του Πο-

9. Gregory Guldin, *What's a Peasant to Do? Village Becoming Town in Southern China*, Μπόλντερ, Κολοράντο 2001, σ. 13.

10. Miguel Villa & Jorge Rodriguez, “Demographic trends in Latin America’s metropolises, 1950-1990”, στο Alan Gilbert (έπιμ.), *The Mega-City in Latin America*, Τόκιο 1996, σσ. 33-4.

11. Guldin, *Peasant*, ό.π., σσ. 14, 17. Βλ. επίσης Jing Neng Li, “Structural and Spatial Economic Changes and their Effects on Recent Urbanization in China”, στο Gavin Jones and Pravin Visaria (έπιμ.), *Urbanization in Large Developing Countries*, Όξφόρδη 1997, σ. 44.

12. Βλ. T. McGee, “The Emergence of Desakota Regions in Asia: Expanding a Hypothesis”, στο Northon Ginsburg, Bruce Koppell and T. McGee (έπιμ.), *The Extended Metropolis: Settlement Transition in Asia*, Χονολουλού 1991.

ταμοῦ τῆς Καντώνας (Χόνγκ Κόνγκ - Γκουανγκζου) καὶ τοῦ Γιανγκτσέ (Σαγκάη) μαζί με τὸν διάδρομο Πεκίνου-Τιαντζίν, ἐξελίσσονται ταχύτατα σὲ ἀστεακῆς-βιομηχανικῆς μεγαλουπόλεις συγκρίσιμες πρὸς τὸ σύμπλεγμα Τόκυο-Όζάκα, Νέας Ὑόρκης-Φιλαδέλφειας ἢ τὸν Κάτω Ρῆνο. Ἄλλὰ αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι μόνις τὸ πρῶτο στάδιο στὴν ἀνάδυση μιᾶς ἀκόμη μεγαλύτερης δομῆς: «ἐναν συνεχὴ ἀστεακὸ διάδρομο ποὺ θὰ ἐξαπλώνεται ἀπὸ τὴν Ἰαπωνία καὶ τὴ Νότια Κορέα μέχρι τὴ Δυτικὴ Ἰάβα». ¹³ Ἡ Σαγκάη τότε, σχεδὸν σίγουρα, θὰ συναντήσῃ τὸ Τόκυο, τὴ Νέα Ὑόρκη καὶ τὸ Λονδίνο ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς «παγκόσμιες πόλεις» ποὺ θὰ ἐλέγχουν τὸ διεθνὲς δίκτυο τῆς ροῆς κεφαλαίου καὶ πληροφορίας. Τὸ τίμημα αὐτῆς τῆς νέας ἀστεακῆς τάξης πραγμάτων θὰ εἶναι ἡ ἐντεινόμενη ἀνισότητα ἐντὸς καὶ μεταξύ πόλεων διαφορετικῶν μεγεθῶν καὶ εἰδικεύσεων. Ὁ Guldin, λόγου χάρι, παραθέτει ἀξιοπρόσεκτες συζητήσεις στὴν Κίνα σχετικὰ μετὰ τὸ ἂν τὸ ἀρχαῖο χάσμα, ὡς πρὸς τὰ εἰσοδήματα καὶ τὴν ἀνάπτυξη, μεταξύ πόλης καὶ ὑπαίθρου ἀντικαθίσταται τώρα ἀπὸ ἓνα ἐξίσου θεμελιῶδες χάσμα μεταξύ τῶν μικρῶν πόλεων καὶ τῶν παράκτιων γιγάντων. ¹⁴

2. ΠΙΣΩ ΣΤΟΝ ΝΤΙΚΕΝΣ

*Εἶδα ἀπροσμέρητα πλήθη, καταδικασμένα ἐκ τῶν προτέρων στὴ σκοτεινιά,
τὴ βρόμα, τὸν λοιμὸ, τὴν αἰσχρότητα, τὴ μιζέρια καὶ τὸν πρόωρο θάνατο.*

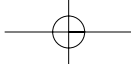
Dickens, *Δεκεμβριανὸ ὄραμα*, 1850

Ἡ δυναμικὴ τῆς ἀστικοποίησης τοῦ Τρίτου Κόσμου ταυτόχρονα ἀνακεφαλαιώνει καὶ ἀνατρέπει τὸ προηγούμενο τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴν Εὐρώπη καὶ τὴ Βόρεια Ἀμερικὴ. Στὴν Κίνα ἡ μεγαλύτερη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση στὴν Ἱστορία ἀποτελεῖ τὸν ἀρχιμηδεῖο μοχλὸ γιὰ τὴ μετακίνηση ἐνὸς πληθυσμοῦ ἴσου μετὰ αὐτὸν ὅλης τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὰ χωριά τῆς ὑπαίθρου στὶς πνιγμένες στὸ νέφος πόλεις μετὰ ὅλο καὶ ψηλότερα κτίρια. Ὡς ἀποτέλεσμα, «ἡ Κίνα θὰ πάψῃ νὰ εἶναι ἡ κατὰ βάση ἀγροτικὴ οἰκονομία ποὺ ὑπῆρξε γιὰ χιλιετίες». ¹⁵ Πράγματι, ὁ μεγάλος ὀφθαλμὸς στὴν κορυφὴ τοῦ Διεθνοῦς Οἰκονομικοῦ Κέντρου τῆς Σαγκάης σὲ λίγο θὰ καθορᾶ ἓνα τεράστιο ἀστικὸ τοπίο ποὺ οὔτε κἀν τὸ εἶχε φανταστῆ ὁ Μάο ἢ ἔστω ὁ Le Corbusier. Ἀλλὰ στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀναπτυσσόμενου κόσμου, ἡ ἀνάπτυξη τῶν πόλεων δὲν ἔχει ἀπὸ πίσω τῆς τὴν ἰσχυρὴ βιομηχανικὴ-ἐξαγωγικὴ μηχανὴ τῆς Κίνας οὔτε τὶς δικές τῆς τεράστιες εἰσοδὲς ξένων κεφαλαίων (ποὺ τὴ στιγμή αὐτὴ ἰσοῦνται μετὰ τὸ ἥμισυ τῶν ξένων ἐπενδύσεων σὲ ὅλο τὸν ἀναπτυσσόμενο κόσμο).

13. Yue-man Yeung & Fu-chen Lo, "Global restructuring and emerging urban corridors in Pacific Asia", σὺν Lo and Yeung (ἐπιμ.), *Emerging World Cities in Pacific Asia*, Τόκυο 1996, σ. 41.

14. Guldin, *Peasant*, ὁ.π., σ. 13.

15. Wang Mengkui, σύμβουλος τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου, ὅπως παρατίθεται στοὺς *Financial Times*, 26 Νοεμβρίου 2003. Μετὰ τὶς μεταρρυθμίσεις τῆς ἀγορᾶς στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἐκτιμᾶται ὅτι σχεδὸν 300 ἑκατομμύρια Κινεζοὶ μετακινήθηκαν ἀπὸ ἀγροτικὲς περιοχὲς στὶς πόλεις. Ἄλλα 250 μετὰ 300 ἑκατομμύρια ἐκτιμᾶται ὅτι θὰ ἀκολουθήσουν τὶς ἐπόμενες δεκαετίες (*Financial Times*, 16 Δεκεμβρίου 2003.)

Σε όλα τα άλλα μέρη, η αστικοποίηση έχει ριζικά αποσυνδεθεί από την έκβιομηχάνιση, ακόμη και από την ανάπτυξη *per se*. Κάποιοι θα υποστηρίξουν ότι αυτό αποτελεί την εκδήλωση μιάς αδυσώπητης εξέλιξης: της έγγενους τάσης του καπιταλισμού της σιλικόνης να αποσυνδέει τη διόγκωση της παραγωγής από αυτήν της απασχόλησης. Άλλα στην ύποσαχάρια Άφρική, τη Λατινική Άμερική, τη Μέση Ανατολή και τμήματα της Άσίας, η αστικοποίηση-δίχως-ανάπτυξη αποτελεί έμφανεστερα την κληρονομιά όχι τόσο ενός σιδερένιου νόμου της προοδευούσας τεχνολογίας όσο μιάς ιδιαίτερης συγκυρίας: της κρίσης του έξωτερικού χρέους στα τέλη της δεκαετίας του '70 και της επακόλουθης αναδιάρθρωσης των οικονομιών του Τρίτου Κόσμου υπό την καθοδήγηση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) στη δεκαετία του '80. Άλλωστε η αστικοποίηση του Τρίτου Κόσμου συνέχισε με φρενιτώδεις ρυθμούς (3,8% ετησίως από το 1960 έως το 1993) και στην εποχή των ισχνών αγελάδων από τη δεκαετία του '80 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90, παρά την πώση των πραγματικών μισθών, την εκτόξευση των τιμών και την καλπάζουσα ανεργία στα αστικά κέντρα.¹⁶

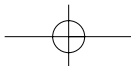
Αυτή η «άνωμια» αστακή έκρηξη αντιβαίνει προς τα όρθόδοξα οικονομικά μοντέλα που προέβλεπαν ότι ο άρνητικός αντίκτυπος της ύφεσης στα αστικά κέντρα θα όδηγοῦσε σε επιβράδυνση ή και αναστροφή της μετανάστευσης από την ύπαιθρο. Η περίπτωση της Άφρικής υπήρξε ιδιαίζοντως παράδοξη. Πώς μπορούσαν πόλεις στην Άκτή Έλεφαντοστοῦ, την Τανζανία, την Γκαμπόν και άλλες χώρες –των όποιων οί οικονομίες συρρικνωνόνταν με ρυθμό της τάξης του 2-5% ετησίως– να εξακολουθοῦν να γνωρίζουν πληθυσμιακή άνοδο κατά 5% με 8%;¹⁷ Το μυστικό βέβαια ήταν εν μέρει ότι οί πολιτικές άπορρύθμισης του άγροτικού τομέα και «άποαγροτοποίησης» (de-peasantization) που προωθοῦσε το ΔΝΤ (και πλέον και ο Παγκόσμιος Όργανισμός Έμπορίου) επιτάχυναν την έξοδο των υπεράριθμων εργατικών χεριών της υπαίθρου προς τις παραγκουπόλεις ακόμη και όταν τα αστικά κέντρα είχαν πάψει να αποτελοῦν μηχανές παραγωγής θέσεων εργασίας. Η αύξηση του άστεακού πληθυσμοῦ, παρά τη στασιμότητα ή και την άρνητική οικονομική ανάπτυξη, αποτελεί την άκραία όψη αὐτοῦ που όρισμένοι έρευνητές έχουν άποκαλέσει «υπεραστικοποίηση».¹⁸ Είναι άπλως μία από τις πολλές άπροσδόκητες άτραπούς στις όποιες έστρεψε η νεοφιλελεύθερη τάξη πραγμάτων την άστακή ανάπτυξη χλιετιών.

Η κλασική κοινωνική θεωρία από τον Μάρξ ως τον Weber πίστευε, βεβαίως, ότι οί μεγάλες πόλεις του μέλλοντος θα ακολουθοῦσαν σε ό,τι αφορά την έκβιομηχάνιση τὰ ίχνη του

16. Josef Gugler, "Introduction-II. Rural-Urban Migration", στο Gugler (έπιμ.), *Cities in the Developing World: Issues, Theory and Policy*, Όξφόρδη 1997, σ. 43. Για μιά αντίπαλη άποψη που άμφισβητεί τὰ κοινώς άποδεκτὰ δεδομένα της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΟΗΕ για τούς συνεχιζόμενους ύψηλούς ρυθμούς άστικοποίησης τη δεκαετία του '80, βλ. Deborah Potts, "Urban lives: Adopting new strategies and adapting rural links", στο Carole Rakodi (έπιμ.), *The Urban Challenge in Africa: Growth and Management of Its Large Cities*, Τόκυο 1997, σσ. 463-73.

17. David Simon, "Urbanization, globalization and economic crisis in Africa", σε Rakodi, *Urban Challenge*, σ. 95.

18. Βλ. Josef Gugler, "Overurbanization Reconsidered", στο Gugler, *Cities in the Developing World*, σσ. 114-23. Σε άντιπαράθεση, οί άλλτε σχεδιαζόμενες οικονομίες της Σοβιετικής Ένωσης και της μαοϊκής Κίνας περιορίζαν την έσωτερική μετανάστευση προς τις πόλεις και συνεπώς έτειναν προς την «ύποαστικοποίηση».

Μάντσεστερ, τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ Σικάγου. Πράγματι, τὸ Λὸς Ἀντζελες, τὸ Σάο Πάολο, τὸ Πουσαν καὶ σήμερα ἡ Σιουδαὶ Χουάρες, ἡ Μπανγκαλὸρ καὶ ἡ Γκουανγκζοῦ ἀκολούθησαν χοντρικὰ αὐτὴ τὴν κλασικὴ διαδρομὴ. Ἐπιπλέον οἱ περισσότερες πόλεις τοῦ Νότου μοιάζουν πρὸς πολὺ μὲ τὸ βικτωριανὸ Δουβλίνο, τὸ ὁποῖο, ὅπως ἔχει τονίσει ὁ Emmet Larkin, ἦταν μοναδικὸ ἀνάμεσα «σὲ ὅλες τὶς παραγκουπόλεις ποὺ παρήγαγε ὁ δυτικὸς κόσμος τὸν 19ο αἰώνα... [γιατὶ] οἱ φτωχογειτονιές του δὲν ἦταν τὸ προῖον τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης. Τὸ Δουβλίνο στὴν πραγματικότητα περισσότερο δοκιμαζόταν μεταξὺ τοῦ 1800 καὶ τοῦ 1850 ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ἀποβιομηχάνισης παρὰ τῆς ἐκβιομηχάνισης».¹⁹

Ὁμοίως, ἡ Κινσάσα, τὸ Χαρτούμ, τὸ Ντάρ-ἔς-Σαλάαμ, ἡ Ντάκα καὶ ἡ Λίμα γνωρίζουν κολοσσιαία ἐξάπλωση παρὰ τὶς ρημαγμένες βιομηχανίες, ποὺ εἶχαν ἄλλοτε ὀρθώσει οἱ πολιτικὲς ὑποκατάστασης ἐξαγωγῶν, τοὺς συρρικνωμένους δημόσιους τομεῖς καὶ τὰ μεσοστρώματα μὲ τὴν καθοδικὴ κοινωνικὴ κινητικότητα. Οἱ διεθνεῖς δυνάμεις ποὺ «διώχνουν» τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο –ἡ μηχανοποίηση στὴν Ἰάβα καὶ τὴν Ἰνδία, οἱ εἰσαγωγὲς τροφίμων στὸ Μεξικὸ, τὴν Ἀιθιοπία καὶ τὴν Κένυα, ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἡ ξηρασία σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς Ἀφρικῆς καί, παντοῦ, ἡ συγχώνευση τῶν μικρῶν ἔγγειων ἰδιοκτησιῶν σὲ μεγαλύτερες καὶ ὀλιγαρχικὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν ἀγροτικῶν ἐπιχειρήσεων βιομηχανικῆς κλίμακας– μοιάζει νὰ συντηροῦν τοὺς ρυθμοὺς ἀστικοποίησης ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ ἰκανότητα τῆς πόλης νὰ «ἔλκει» ἀποδυναμώνεται δραστικὰ ἀπὸ τὸ χρέος καὶ τὴν οἰκονομικὴ ὑφεση.²⁰ Τὴν ἴδια στιγμή, ἡ ταχεία ἀστεακὴ ἀνάπτυξη, σὲ συνθήκες διαρθρωτικῶν προσαρμογῶν, νομισματικῆς ὑποτίμησης καὶ περιστολῆς τοῦ δημόσιου τομέα, ὑπῆρξε ἀναπρόσμενη συνταγή γιὰ τὴ μαζικὴ παραγωγή παραγκουπόλεων.²¹ Ὡς ἀποτέλεσμα, μεγάλο μέρος τοῦ ἀστεακοῦ κόσμου ὀπισθοχωρεῖ ταχύτατα στὴν ἐποχὴ τοῦ Ντίκενς.

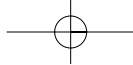
Ἡ ἐντυπωσιακὴ ἐξάπλωση τῶν παραγκουπόλεων εἶναι τὸ κύριο θέμα τῆς ἱστορικῆς ζοφερῆς ἔκθεσης ποὺ δημοσίευσε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2003 τὸ Πρόγραμμα Ἀνθρώπινης Κατοίκησης τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν (UN-Habitat). *Ἡ πρόκληση τῶν παραγκουπόλεων* (ἐφεξῆς: *Παραγκουπόλεις*)²² εἶναι ὁ πρῶτος πραγματικὰ παγκόσμιος «λογιστικὸς ἔλεγχος» τῆς ἀστεακῆς φτώχειας. Συνδυάζει ἐπιδέξια διαφορετικὲς περιπτωσιολογικὲς μελέτες γιὰ πόλεις ἀπὸ τὸ Ἀμπιτζάν ὡς τὸ Σίντνεϋ μὲ στοιχεῖα γιὰ τὰ νοικοκυριά ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο, συμπεριλαμβανομένης γιὰ πρώτη φορὰ τῆς Κίνας καὶ τοῦ πρώην σοβιετικοῦ μπλόκ. (Οἱ συγγραφεῖς τοῦ ΟΗΕ ἀναγνωρίζουν τὴν ἰδιαίτερη ὀφειλὴ τους στὸν Branko Milanovic, τὸν οἰκονομολόγο τῆς Παγκόσμιας Τράπεζας ποὺ ὑπῆρξε πρωτοπόρος στὴ χρῆση μικρο-

19. Πρόλογος στὸ Jacinta Prunty, *Dublin Slums 1800-1925: A Study in Urban Geography*, Δουβλίνο 1998, σ. ix.

20. «Φαίνεται λοιπὸν ὅτι γιὰ χῶρες μὲ χαμηλὰ εἰσοδήματα, μιὰ σημαντικὴ πτώση στὸ ἀστεακὸ εἰσόδημα δὲν προκαλεῖ ἀπαραίτητως βραχυπρόθεσμη μείωση τῆς μετακίνησης ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο στὶς πόλεις». Nigel Harris, "Urbanization, Economic Development and Policy in Developing Countries", *Habitat International*, τ. 14, ἀρ. 4, 1990, σσ. 21-2.

21. Γιὰ τὴν ἀστικοποίηση τοῦ Τρίτου Κόσμου καὶ τὴν παγκόσμια κρίση τοῦ ἐξωτερικοῦ χρέους, βλ. York Bradshaw and Rita Noonan, "Urbanization, Economic Growth, and Women's Labour-Force Participation", στὸ Gugler, *Cities in the Developing World*, σσ. 9-10.

22. Γιὰ λεπτομέρειες ὡς πρὸς τὴν ἔκδοσιν, βλ. ὑποσημείωση 8.

στατιστικῶν γιὰ τὴ μελέτῃ τῶν ἐντεινόμενων ἀνισοτήτων διεθνῶς. Σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ ὁ Μιλάνοβιτς ἐξηγεῖ: «Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία οἱ ἐρευνητὲς ἔχουν σχετικὰ ἀκριβῆ στοιχεῖα γιὰ τὴν κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος ἢ τῆς εὐημερίας [δαπανῶν ἢ κατανάλωσης] γιὰ περισσότερο ἀπὸ τὸ 90% τοῦ ἀνθρώπινου πληθυσμοῦ». ²³

Οἱ *Παραγουπόλεις* ζαφνιάζουν ἐπίσης μὲ τὴ διανοητικὴ ἐντιμότητά τους. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἔκθεση μοῦ εἶπε ὅτι «οἱ τύποι τῆς “Συναίνεσης τῆς Οὐώ-σινγκτον” (τῆς Παγκόσμιας Τράπεζας, τοῦ ΔΝΤ κ.ο.κ.) ἐπέμεναν πάντοτε νὰ προσδιορίζουν τὰ προβλήματα τῶν παραγουπόλεων ἀνὰ τὸν κόσμον ὡς ἀποτέλεσμα ὄχι τῆς παγκοσμιοποίησης καὶ τῆς ἀνισότητος ἀλλὰ τῆς “κακῆς διακυβέρνησης”». Ἡ νέα ἔκθεση, ὡστόσο, ἐγκαταλείπει τὴν παραδοσιακὴ ἐπιφύλαξη καὶ αὐτολογοκρισία τοῦ ΟΗΕ, καταγγέλλοντας εὐθέως τὸν νεοφιλευθερισμὸ καὶ ἰδίως τὰ προγράμματα διαρθρωτικῆς ἀναπροσαρμογῆς τοῦ ΔΝΤ. ²⁴ «Ἡ κύρια κατεύθυνση τόσο τῶν ἐθνικῶν ὅσο καὶ τῶν διεθνῶν παρεμβάσεων κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια στὴν πραγματικότητα διόγκωσε τὴν ἀστεακὴ φτώχεια καὶ τὶς παραγουπόλεις, ἐπιδείνωσε τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμὸ καὶ τὴν ἀνισότητα καὶ ἀποδυνάμωσε τὶς ἐλίτ τῶν ἀστικῶν κέντρων σὶς προσπαθεῖς τους νὰ χρησιμοποιήσουν τὶς πόλεις ὡς μηχανεὲς ἀνάπτυξης». ²⁵

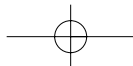
Οἱ *Παραγουπόλεις*, εἶναι ἡ ἀλήθεια, παραβλέπουν (ἢ ἀφήνουν γιὰ κατοπινὲς ἐκθέσεις τοῦ UN-Habitat) μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ζητήματα χρήσεων γῆς ποὺ ἀναδεικνύει ἡ ὑπεραστικοποίηση καὶ ἡ ἄτυπη κατοίκηση, περιλαμβανομένης τῆς πολεοδομικῆς ἀναρχίας, τῆς περιβαλλοντικῆς ὑποβάθμισης καὶ τῶν ἀστεακῶν κινδύνων γιὰ τὴν ὑγεία. Δὲν καταφέρνει ἐπίσης νὰ φωτίσει τὴ διαδικασία ποὺ ἐκδιώκει τὴν ἐργατικὴ δύναμη ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο ἢ νὰ ἐνσωματώσει τὴ μεγάλη καὶ διαρκῶς αὐξανόμενη βιβλιογραφία ὡς πρὸς τὴ διάσταση τοῦ φύλου στὴν ἀστεακὴ φτώχεια καὶ τὴν ἄτυπη ἀπασχόληση. Ἀφήνοντας ὁμως κατὰ μέρος τὶς γκρίνιες, οἱ *Παραγουπόλεις* παραμένουν μιὰ πολὺτιμη παρουσίαση ποὺ ἐνισχύει τὰ πορίσματα ἐπείγουσῶν ἐρευνῶν μὲ τὴ θεσμικὴ αὐθεντία τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν. Ἄν οἱ ἀναφορὲς τῆς Διακυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνομῶνων γιὰ τὴν Κλιματικὴ Μεταβολὴ ἀντιπροσωπεύουν μιὰ χωρὶς προηγούμενο ἐπιστημονικὴ συναίνεση ὡς πρὸς τὶς ἀπειλὲς τῆς ὑπερθέρμανσης τοῦ πλανῆτη, τότε οἱ *Παραγουπόλεις* ἀποτελοῦν ἓνα ἐξίσου ἔγκυρο σῆμα κινδύνου γιὰ τὴν παγκόσμια καταστροφὴ ποὺ συνεπάγεται ἡ ἀστεακὴ φτώχεια (μιὰ τρίτη ἔκθεση θὰ ἐξερευνήσει ἴσως κάποτε τὸ δυσοίωνο πεδίο τῆς ἀλληλεπίδρασής τους). ²⁶ Καὶ γιὰ τὶς ἀνάγκες αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, προσφέρει ἓνα ἐξαιρετικὸ πλαίσιο ἀναγνώρισης τῶν σύγ-

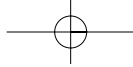
23. Branko Milanovic, *True World Income Distribution 1988 and 1993*, Παγκόσμια Τράπεζα, Νέα Ὑόρκη 1999. Ὁ Μιλάνοβιτς καὶ ὁ συνάδελφός του Schlomo Yitzhaki εἶναι οἱ πρῶτοι ποὺ ὑπολόγισαν τὴν παγκόσμια κατανομὴ εἰσοδήματος μὲ βάση τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῶν νοικοκυριῶν ἀπὸ ἐπιμέρους χῶρες.

24. Ἡ UNICEF, γιὰ νὰ εἰμαστε δίκαιοι, ἔχει ἐπικρίνει τὸ ΔΝΤ γιὰ χρόνια, ἐπισημαίνοντας ὅτι «ἑκατοντάδες χιλιάδες παιδιὰ τοῦ ἀναπτυσσόμενου κόσμου ἔδωσαν τὴ ζωὴ τους, πληρώνοντας τὸ χρέος τῶν πατρίδων τους». Βλ. *The State of the World's Children*, Ὁξφόρδη 1989, σ. 30.

25. *Παραγουπόλεις*, ὁ.π., σ. 6.

26. Μιὰ τέτοια μελέτη, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε, θὰ ἐπισκοποῦσε ἀπὸ τὴ μιὰ τοὺς ἀστεακοὺς κινδύνους γιὰ τὴν ὑγεία καὶ τὴν κατάρρευση τῶν ὑποδομῶν καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὶς ἐπιπτώσεις τῆς κλιματικῆς μεταβολῆς στὴ γεωργία καὶ τὴ μετανάστευση.

χρονων συζητήσεων σχετικά με την αστικοποίηση, την άτυπη οικονομία, την ανθρώπινη αλληλεγγύη και τους συντελεστές της ιστορικής μεταβολής.

3. Η ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

*Τò βουνò τών σκουπιδιών έμοιαζε νà φτάνει πολύ μακριά àλλά σταδιακά, χωρίς κά-
ποια àντιληπητή òριοθέτηση, μετατρέπóταν σè κάτι διαφορετικό. 'Αλλά τί; "Ένα àνά-
κατο και χωρίς μονοπάτια σύνολο κατασκευών. Χαρτονένιες κούτες, κοντραπλακέ
και σαπισμένες σανίδες, σκουριασμένοι σκελετοί àυτοκινήτων χωρίς τζάμια είχαν
συμμαζευτεί για νà δημιουργήσουν χώρους κατοικίας.*

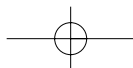
Michael Thelwell, *The Harder They Come*, 1980

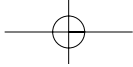
‘Ο πρώτος δημοσιευμένος òρισμός του òρου « παραγκούπολη » (στà àγγλικά: *slum*) έμφανίζεται τò 1812 στò *Vocabulary of the Flash Language* του Vaux, ως συνώνυμο τής « κο-
μπίνας » ή τών « έγκληματικών συναλλαγών ». ²⁷ Στà χρόνια τής χολέρας, òμως, τīs δεκαε-
τίες του 1830 και '40, *slum* ήταν ò τόπος κατοικίας τών φτωχών και òχι πιà ή àσχολία τους.
Μία γενιά àργότερα, παραγκουπόλεις είχαν έντοπιστεί στήν 'Αμερική και τήν 'Ινδία και àνα-
γνωρίζονταν πλέον ως διεθνές φαινόμενο. 'Η « κλασική παραγκούπολη » ήταν διαβόητη για
τòν γραφικά τοπικιστικό χαρακτήρα τής, òμως οί μεταρρυθμιστές συμφωνούσαν με τòn
Charles Booth òτι òλες οί παραγκουπόλεις àποτελοΰσαν ένα àμάλγαμα àποασθρωμένων
κατοικιών, συνωπισμοΰ, φτώχειας και έξαχρείωσης. Για τούς φιλελεύθερους του 19ου αιώ-
να, βεβαίως, ή ήθικη διάσταση ήταν ή àποφασιστική και ή παραγκούπολη àντιμετωπιζόταν
πρωτίστως ως ένα μέρος òπου τò κατακάθι τής κοινωνίας σαπίζει σè òλη του τήν àνήθικη
και συχνά παραχώδη μεγαλοπρέπεια. Οί συγγραφείς τών *Παραγκουπόλεων* àφήνουν κατà
μέρος τīs βικτωριανές έπικρίσεις, àλλά κατà τà λοιπà διατηροΰν τòn κλασικό òρισμό: συν-
ωπισμός, φτωχική ή àτυπη στέγαση, àνεπαρκής πρόσβαση σè πόσιμο νερό και àποχέτευση
και àνασφαλές ιδιοκτησιακό καθεστώς. ²⁸

Αΰτòς ò πολυδιάστατος òρισμός είναι στήν πραγματικότητα ένα πολύ συντηρητικό κρι-
τήριο του τί òρίζεται ως παραγκούπολη: πολλοί àναγνώστες θα έκπλαγοΰν àπò τή διαπί-
στωση, που μοιάζει νà διαψεύδει τήν έμπειρία, òτι μόνο τò 19,6% τών Μεξικανών τών àστι-
κών κέντρων κατοικεί σè παραγκουπόλεις. 'Ωστόσο, àκόμη και με αΰτòn τòn περιοριστικό
òρισμό, οί *Παραγκουπόλεις* έκτιμοΰν òτι ΰπήρχαν τò 2001 τουλάχιστον 921 έκατομμΰρια κά-
τοικοι παραγκουπόλεων, àριθμός σχεδòn ίσος με αΰτòn òλου του κόσμου òταν ò νεαρός
'Ενγκελς ξεμΰτιζε για πρώτη φορά στòους àθλιους δρόμους του Μάντσεστερ. Πράγματι, ò
νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός πολλαπλασίασε με γεωμετρικό ρυθμό τīs àθλιες παραγκου-
πόλεις σàn αΰτὴ του Tom-All-Alone στò *Παγερό σπίτι* του Ντίκενς. Οί κάτοικοι τών παρα-
κουπόλεων àντιπροσωπεΰουν ένα συγκλονιστικό 78,2% του àστεακού πληθυσμοΰ τών λιγò-

27. Prunty, *Dublin Slums*, ò.π., σ. 2.

28. *Παραγκουπόλεις*, ò.π., σ. 12.

τερο άνεπτυγμένων χωρών και συνολικά τὸ ἕνα τρίτο τοῦ ἀστεακοῦ πληθυσμοῦ ὅλου τοῦ κόσμου.²⁹ Μὲ βάση τὴν ἡλικιακὴ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὶς περισσότερες πόλεις τοῦ Τρίτου Κόσμου, συνάγεται ὅτι τουλάχιστον οἱ μισοὶ κάτοικοι τῶν παραγκουπόλεων εἶναι κάτω τῶν 20 ἐτῶν.³⁰

Τὰ μεγαλύτερα ποσοστὰ κατοίκησης σὲ παραγκουπόλεις ἀπαντοῦν στὴν Αἰθιοπία (τίποτε λιγότερο ἀπὸ 99,4% τοῦ ἀστεακοῦ πληθυσμοῦ), τὸ Τσάντ (ἐπίσης 99,4%), τὸ Ἀφγανιστὰν (98,5%) καὶ τὸ Νεπάλ (92%).³¹ Οἱ φτωχότεροι ἀστεακοὶ πληθυσμοί, ὅμως, βρίσκονται πιθανότατα στὸ Μαπούτο καὶ τὴν Κινσάσα ὅπου (σύμφωνα μὲ ἄλλες πηγές) τὰ δύο τρίτα τῶν κατοίκων κερδίζουν λιγότερα ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο κόστος τῆς ἀπαραίτητης καθημερινῆς διατροφῆς τους.³² Στὸ Δελχί οἱ ὑπεύθυνοι χωροταξίας σχολιάζουν πικρόχολα τὴν ἐμφάνιση «παραγκουπόλεων μέσα στὶς παραγκουπόλεις» καθὼς καταπατητὲς καταλαμβάνουν τοὺς μικροὺς ἐλεύθερους χώρους τῶν περιφερειακῶν κέντρων μετεγκατάστασης, ὅπου μετακινήθηκαν διὰ τῆς βίας στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70 οἱ παλαιότερες φουρνιές φτωχῶν.³³ Στὸ Κάιρο καὶ τὴν Πνὸμ Πένγκ, οἱ νεοφερμένοι στὴν πόλη καταλαμβάνουν ἢ νοικιάζουν χώρους στὶς στέγες τῶν σπιτιῶν, δημιουργώντας ἔτσι «ἐναέριες παραγκουπόλεις».

Συχνά, ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων τῶν παραγκουπόλεων ὑποβαθμίζεται σκόπιμα καὶ ἐνίοτε μαζικά. Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '80, λ.χ., ἡ Μπανγκόκ εἶχε «ἐπισήμως» ἕνα ποσοστὸ φτωχῶν τῆς τάξεως μόλις τοῦ 5%, ὡστόσο μελέτες ἀπέδειξαν ὅτι σχεδὸν τὸ ἕνα τέταρτο τοῦ πληθυσμοῦ (1,16 ἑκατομμύρια ἄνθρωποι) ζοῦσε σὲ παραγκουπόλεις ἢ κατασκηνώσεις καταπατητῶν.³⁴ Ὁμοίως ὁ ΟΗΕ ἀποκάλυψε πρόσφατα ὅτι, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώκει, ὑποτιμοῦσε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ ποσοστὰ τῆς φτώχειας στὴν Ἀφρική. Οἱ κάτοικοι παραγκουπόλεων στὴν Ἀγκόλα, γιὰ παράδειγμα, εἶναι πιθανότατα διπλάσιοι ἀπὸ ὅ,τι εἶχε ἀρχικά ὑπολογιστεῖ. Ἀντίστοιχα ὑποτιμημένος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν φτωχῶν κατοίκων ἀστικῶν κέντρων στὴ Λιβερία: γεγονός που δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει, ἀφοῦ ἡ Μονρόβια τριπλασίασε τὸν πληθυσμὸ τῆς μέσα σὲ μόλις ἕναν χρόνο (1989-1990), καθὼς πανικόβλητοι οἱ ἄνθρωποι τῆς ὑπαίθρου προσπαθοῦσαν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸν θηριώδη ἐμφύλιο πόλεμο.³⁵

Ἐπὶ τοῦτον ἴσως περισσότερες ἀπὸ 250.000 παραγκουπόλεις σὲ ὅλη τὴ Γῆ. Μόνο οἱ πέντε μεγάλες μητροπόλεις τῆς νότιας Ἀσίας (Καράτσι, Βομβάη, Δελχί, Καλκούτα καὶ Ντάκα) περιλαμβάνουν περίπου 15.000 διακριτὲς κοινότητες παραγκουπόλεων μὲ συνολικὸ πληθυσμὸ

29. *Παραγκουπόλεις*, ὁ.π., σσ. 2-3.

30. Βλ. Α. Oberai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third World Mega-Cities*, Νέα Ὑόρκη 1993, σ. 28. Τὸ 1980, τὰ ἄτομα ἡλικίας 0-19 ἐτῶν ἀντιπροσώπευαν στὶς πόλεις τῶν χωρῶν τοῦ ΟΟΣΑ τὸ 19% μὲ 28% τοῦ πληθυσμοῦ, ἐνῶ στὶς μεγαπόλεις τοῦ Τρίτου Κόσμου τὸ 40% μὲ 53%.

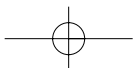
31. *Slums of the World*, ὁ.π., σσ. 33-4.

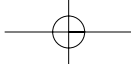
32. Simon, "Urbanization in Africa", ὁ.π., σ. 103, καὶ Jean-Luc Piermay, "Kinshasa: A reprieved mega-city?", σὸ Rakodi, *Urban Challenge*, ὁ.π., σ. 236.

33. Sabir Ali, "Squatters: Slums within Slums", σὸ Prodipto Roy & Shangan Das Gupta (ἐπιμ.), *Urbanization and Slums*, Δελχί 1995, σσ. 55-9.

34. Jonathan Rigg, *Southeast Asia: A Region in Transition*, Λονδίνο 1991, σ. 143.

35. *Slums of the World*, ὁ.π., σ. 34

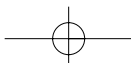
σμὸ τουλάχιστον 20 ἑκατομμυρίων. Ἀκόμη μεγαλύτερος πληθυσμὸς συνωσιζέται στὶς παραγκουπόλεις τῆς ἀστικοποιούμενης παράκτιας Δυτικῆς Ἀφρικῆς, ἐνῶ ἄλλα τεράστια προ-ἀστία φτώχειας ξεχύνονται στὴν Ἀνατολία καὶ τὰ ὑψίπεδα τῆς Αἰθιοπίας, περιτριγυρίζουν τοὺς πρόποδες τῶν Ἄνδεων καὶ τῶν Ἰμαλαῶν, ἐξαπλώνονται ἐκρηκτικὰ ἔξω ἀπὸ τοὺς γεμάτους οὐρανοζύστες πυρῆνες πόλεων σὰν τὸ Μεξικό, τὸ Γιοχάνεσμπουργκ, τὴ Μανίλα καὶ τὸ Σάο Πάολο καὶ βεβαίως ἀκολουθοῦν τὶς ὄχθες ποταμῶν, ὅπως ὁ Ἀμαζόνιος, ὁ Νίγηρας, ὁ Κόνγκο, ὁ Νεῖλος, ὁ Τίγγης, ὁ Γάγγης, ὁ Ἰρραουάντι καὶ ὁ Μεκόνγκ. Οἱ οἰκιστικὲς μονάδες αὐτοῦ τοῦ πλανήτη τῶν παραγκουπόλεων εἶναι, παραδόξως, ἀπόλυτα ἀντικαταστάσιμες καὶ ταυτοχρόνως ἀνεπανάληπτα μοναδικές, ἀπὸ τὰ *bustees* τῆς Καλκούτας μέχρι τὰ *chawls* καὶ τὰ *zopadpattis* τῆς Βομβάης, τὰ *katchi abadis* τοῦ Καρατσι, τὰ *kampungs* τῆς Τζακάρτα, τὶς *shammasas* τοῦ Χαρτούμ, τὰ *umjondolos* τοῦ Ντέρμπαν, τὰ *intra-murios* τῆς Ραμπάτ, τὶς *bidonvilles* τοῦ Ἀμπιτζάν, τὰ *baladis* τοῦ Καῖρου, τὰ *gecekondus* τῆς Ἀγκυρας, τὰ *conventillos* τοῦ Κίτο, τὶς *favelas* τῆς Βραζιλίας, τὶς *villas miseria* τοῦ Μπούενος Ἄιρες, καὶ τὶς *colonias populares* τῆς Πόλης τοῦ Μεξικοῦ. Εἶναι οἱ χαλικόστρωτοι ἀντίποδες τῶν φαντασιακῶν τοπιῶν καὶ τῶν λούνα-πάρκ ἀποκλειστικῆς κατοικίας –τῶν ἀστικῶν “Offworlds” τοῦ Philip K. Dick– ὅπου ἡ πλανητικὴ μεσαία τάξη προτιμᾷ ὄλο καὶ περισσότερο νὰ ἀποτραβιέται.

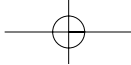
Μολονότι ἡ κλασικὴ παραγκούπολη ἀποτελοῦσε ἕνα παρακμασμένο τμήμα τοῦ κέντρου τῆς πόλης, οἱ νέες παραγκουπόλεις κατὰ προτίμηση τοποθετοῦνται στὸ ἄκρο τῆς ἐκρηκτικῆς ἐξάπλωσης τῶν ἀστεακῶν συνόλων στὸν χῶρο. Ἡ ὀριζόντια ἀνάπτυξη πόλεων σὰν τὸ Μεξικό, τὸ Λάγος ἢ τὴν Τζακάρτα ὑπῆρξε βεβαίως ἰδιάζουσα καὶ τὸ «ξεχειλῶμα τῶν παραγκουπόλεων» στὸν ἀναπτυσσόμενο κόσμο ἀποτελεῖ ἐξίσου ἔντονο πρόβλημα μὲ τὸ «ξεχειλῶμα τῶν προαστιῶν» στὶς πλούσιες χώρες. Ἡ δομημένη περιοχὴ τοῦ Λάγος, λ.χ., διπλασιάστηκε σὲ μία μόνο δεκαετία, μεταξὺ τοῦ 1985 καὶ τοῦ 1994.³⁶ Ὁ κυβερνήτης τῆς πολιτείας τοῦ Λάγος δήλωσε πέρυσι στοὺς δημοσιογράφους ὅτι «περίπου τὰ δύο τρίτα τῆς συνολικῆς ἐπιφάνειας τῆς πολιτείας, ποὺ ἔχει ἔκταση 3.577 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, καταλαμβάνονται ἀπὸ ὅ,τι θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε παραγκομαχαλάδες».³⁷ Πράγματι, σύμφωνα μὲ ἕναν συνεργάτη τοῦ ΟΗΕ,

Μεγάλο μέρος τῆς πόλης καλύπτεται ἀπὸ μυστήριο... ἀφώπιστες λεωφόροι περνοῦν δίπλα ἀπὸ φαράγγια σκουπιδιῶν ποὺ σιγοκαΐνε, γιὰ νὰ δώσουν τὴ θέση τους σὲ βρόμικους δρόμους ποὺ στριφογυρνοῦν μέσα ἀπὸ 200 παραγκογειτονιές, μὲ τοὺς ὑπονόμους τους νὰ ἐξαπολύουν ἀκατέργαστα ἀπόβλητα... κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογίσει μὲ σιγουριά τὸ μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ – ἐπισήμως εἶναι 6 ἑκατομμύρια, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι εἰδικοί ἐκτιμοῦν ὅτι

36. Salah El-Shakhs, “Toward appropriate urban development policy in emerging mega-cities in Africa”, στὸ Rakodi, *Urban Challenge*, σ. 516.

37. *Daily Times of Nigeria*, 20 Ὀκτωβρίου 2003. Τὸ Λάγος εἶχε τὴν πιὸ ἐκρηκτικὴ ἐπέκταση ἀπὸ κάθε ἄλλη πόλη τοῦ Τρίτου Κόσμου ἐκτὸς τῆς Ντάκα. Τὸ 1950 εἶχε μόνο 300.000 κατοίκους, ἀλλὰ ἔκτοτε μεγάλωνε κατὰ σχεδὸν 10% ἑτησίως μέχρι τὸ 1980, ὅποτε ὁ ρυθμὸς ἐπέκτασής του μειώθηκε στὸ 6% –ποὺ πάντως εἶναι ἀκόμη ἕνα πολὺ ὑψηλὸ ποσοστὸ– στὰ χρόνια τῆς δομικῆς ἀναπροσαρμογῆς.

είναι 10 εκατομμύρια, για να μη μιλήσουμε για τον αριθμό των φόνων κατ' έτος ή τον ρυθμό εμφάνισης νέων κρουσμάτων του ιού HIV.³⁸

Το Λάγος, επιπλέον, δεν είναι παρά ο μεγαλύτερος κόμβος σε έναν διάδρομο αλληπάλληλων παραγκουπόλεων με 70 εκατομμύρια κατοίκους, που απλώνεται από το Άμπιτζάν στο Ίμπαντάν: πιθανότατα το μεγαλύτερο αποτύπωμα της άστεακῆς φτώχειας στη Γῆ.³⁹

Ἡ οικολογία τῶν παραγκουπόλεων βεβαίως περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν ἐξασφάλιση κατοικήσιμου χώρου. Ὁ Winter King, σὲ μιὰ μελέτη ποὺ δημοσιεύθηκε πρόσφατα στὴ *Harvard Law Review*, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ 85% τῶν κατοίκων ἀστικῶν κέντρων στὸν ἀναπτυσσόμενο κόσμο «κατέχει ἰδιοκτησία παράνομα».⁴⁰ Ἡ ἀσάφεια ὡς πρὸς τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας γῆς καί/ἢ ἡ χαλαρὰ ἐπιτηρούμενη κρατικὴ ἰδιοκτησία, εἶναι οἱ δύοδοι μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἕνα τεράστιο ἀνθρώπινο πλῆθος εἰσέδουσε στὶς πόλεις. Οἱ μορφές τῆς ἀτυπῆς κατοίκησης ποικίλλουν διαμορφώνοντας ἕνα εὐρὺ φάσμα, ἀπὸ τὶς ἄκρως πειθαρχημένες εἰσβολές σὲ γαῖες τῆς Πόλης τοῦ Μεξικοῦ καὶ τῆς Λίμα μέχρι τὶς περίπλοκα ὀργανωμένες (ἀλλὰ συχνὰ παράνομες) ἀγορές μισθώματος στὰ περὶχωρα τοῦ Πεκίνου, τοῦ Καρατίσι καὶ τοῦ Ναϊρόμπι. Ἀκόμη καὶ σὲ πόλεις σὰν τὸ Καρατίσι, ὅπου τὸ κράτος ἔχει τυπικὰ τὴν ἰδιοκτησία τῆς περιφέρειας τῶν πόλεων, «τεράστια κέρδη ἀπὸ τὴν κερδοσκοπία στὴ γῆ... ἐξακολουθοῦν νὰ προκύπτουν γιὰ τὸν ἰδιωτικὸ τομέα εἰς βάρος τῶν νοικοκυριῶν χαμηλοῦ εἰσοδήματος».⁴¹ Στὴν πραγματικότητα οἱ πανεθνικοὶ ἢ οἱ τοπικοὶ πολιτικοὶ μηχανισμοὶ συνήθως συγκατατίθενται στὴν ἀτυπὴ κατοίκηση (καὶ τὴν παράνομη ἰδιωτικὴ κερδοσκοπία) στὸν βαθμὸ ποὺ ἐλέγχουν τὸ πολιτικὸ τοπίο τῶν παραγκουπόλεων καὶ ἐξασφαλίζουν μιὰ ροὴ δωροδοκιῶν ἢ ἐνοικίων. Χωρὶς ἐπίσημους τίτλους γῆς καὶ τὴν ἰδιοκτησία τῶν σπιτιῶν τους, οἱ κάτοικοι τῶν παραγκουπόλεων ὑπάγονται σὲ ἡμιφεουδαρχικὲς σχέσεις ἐξάρτησης ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς ἀξίωματοῦχοι καὶ τοὺς κομματικοὺς μεγαλοπαράγοντες. Ἡ ἔλλειψη νομιμοφροσύνης μπορεῖ νὰ σημάνει ἔξωση ἢ καὶ ἰσοπέδωση μιᾶς δλόκληρης περιοχῆς.

Ἡ παροχὴ ζωτικῶν ὑποδομῶν, ἐν τῷ μεταξύ, ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τοῦ ρυθμοῦ ἀστικοποίησης καὶ οἱ περιοχὲς τῶν παραγκουπόλεων στὴν περιφέρεια τῶν ἀστικῶν κέντρων στεροῦνται ὁποιασδήποτε τυπικῆς ὑπηρεσίας κοινῆς ὠφέλειας ἢ καὶ ἀποχέτευσης.⁴² Οἱ φτωχικὲς περιοχὲς τῶν πόλεων τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς ἔχουν σὲ γενικὲς γραμμὲς καλύτερες ὑπηρεσίες κοινῆς ὠφέλειας ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες στὴ Νότια Ἀσία, ποὺ μὲ τὴ σειρά τους ἔχουν κάποιες ἐλάχιστες παροχές, ὅπως ὕδρευση ἢ ἠλεκτρισμὸς, τὶς ὁποῖες πάλι στεροῦνται πολλὲς ἀφρικανικὲς παραγκουπόλεις. Ὅπως στὸ πρῶμο βικτωριανὸ Λονδίνο, ἡ μόλυνση τοῦ νεροῦ ἀπὸ ἀνθρώπινα καὶ ζωικὰ λύματα παραμένει ἡ κύρια αἰτία χρόνιων διαρροϊκῶν πα-

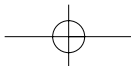
38. Amy Otchet, "Lagos: the survival of the determined", *UNESCO Courier*, Ἰούnius 1999.

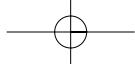
39. *Παραγκουπόλεις*, σ. 50.

40. Winter King, "Illegal Settlements and the Impact of Titling Programmes", *Harvard Law Review*, τ. 44, ἀρ. 2, Σεπτέμβριος 2003, σ. 471.

41. United Nations, *Karachi*, Population Growth and Policies in Megacities series, Νέα Ὑόρκη 1988, σ. 19.

42. Ἡ ἔλλειψη ὑποδομῶν δημιουργεῖ, ὥστόσο, ἀναριθμητὲς εὐκαιρίες ἀπασχόλησης γιὰ ἄτυπα ἐργαζόμενους: πώληση νεροῦ, ἀποκομιδὴ βοθρολυμάτων, ἀνακύκλωση σκουπιδιῶν, διανομὴ προπανίου κ.ο.κ.

θήσεων που αφαιρούν τη ζωή τουλάχιστον δύο εκατομμυρίων βρεφών και μικρών παιδιών στα αστικά κέντρα κάθε χρόνο.⁴³ Εκτιμάται ότι το 57% των Ἀφρικανών από αστικά κέντρα δεν έχουν πρόσβαση σε βασική αποχέτευση και σε πόλεις όπως το Ναϊρόμπι οί φτωχοί πρέπει να καταφεύγουν στις «ίπτάμενες τουαλέτες» (δηλ. την απόδευση σε πλαστικές σακούλες).⁴⁴ Στη Βομβάη, την ίδια ώρα, τα προβλήματα υγιεινής αποτυπώνονται από την αναλογία μίας τουαλέτας ανά 500 κατοίκους στις φτωχότερες περιοχές. Μόνο το 11% των φτωχικών συνοικιών στη Μανίλα και το 18% στην Ντάκα έχουν συστήματα απορροής των βοθρολυμάτων.⁴⁵ Ἀφήνοντας κατά μέρος την εμφάνιση τῆς ἐπιδημίας τοῦ HIV/AIDS, ὁ ΟΗΕ ἐκτιμᾷ ὅτι δύο στοὺς πέντε κατοίκους τῶν ἀφρικανικῶν παραγκουπόλεων κατοικοῦν σὲ συνθήκες που κυριολεκτικά «ἀπειλοῦν τὴ ζωὴ» τους.⁴⁶

Παράλληλα, οί φτωχοί τῶν ἀστικῶν κέντρων εἶναι παντοῦ ὑποχρεωμένοι νὰ ἐγκαθίστανται σὲ ἐπισφαλῆ καὶ γενικῶς μὴ οἰκοδομήσιμα ἐδάφη: ἀπόκρημνες λοφοπλαγιές, ὄχθες ποταμῶν, πεδιάδες που πλημμυρίζουν. Ὅμοίως καταπατοῦν ἐκτάσεις στὴ θανάσιμη σκιά διυλιστηρίων, χημικῶν ἐργοστασίων, χώρων ἀπόρριψης τοξικῶν ἢ στὸ περιθώριο σιδηροδρομικῶν γραμμῶν καὶ αὐτοκινητοδρόμων. Ὡς ἀποτέλεσμα, ἡ φτώχεια ἔχει «κατασκευάσει» ἕνα πρόβλημα ἀστεακῶν δυστυχημάτων πρωτοφανοῦς συχνότητας καὶ ἔκτασης, ὅπως μαρτυροῦν οἱ μόνιμες πλημμύρες στὴ Μανίλα, τὴν Ντάκα καὶ τὸ Ρίο, οἱ ἀναφλέξεις ἀγωγῶν στὴν Πόλη τοῦ Μεξικοῦ καὶ τὸ Κουμπατό (στὴ Βραζιλία), ἡ καταστροφὴ τῆς Μποπάλ στὴν Ἰνδία, ἡ ἐκρηξὴ τοῦ ἐργοστασίου πυρομαχικῶν στὸ Λάγος, οἱ φονικὲς κατολισθήσεις στὸ Καρακάς, τὴ Λὰ Πὰζ καὶ τὴν Τεγουσιγάλα.⁴⁷ Ἐπιπλέον, οἱ χωρὶς πολιτικὰ δικαιώματα κοινότητες τῶν φτωχῶν τῶν ἀστικῶν κέντρων εἶναι ἰδιαίτερα εὐάλωτες σὲ αἰφνίδιες ἐκρήξεις κρατικῆς βίας, ὅπως ἡ διαβόητη ἰσοπέδωση τὸ 1990 τῆς παραλιακῆς παραγκούπολης Μαροκο στὸ Λάγος («θέαμα ἀνπαισθητικὸ γιὰ τὴ γειτονικὴ κοινότητα τοῦ Victoria Island, ὄχυροῦ τῶν πλουσιῶν») ἢ τὴν κατεδάφιση ἐν μέσω βαρυνειμωνιάς τῆς τεράστιας αὐθαίρετης πόλης τοῦ Zhejiangscun στὰ ὄρια τοῦ Πεκίνου.⁴⁸

Ὅμως οἱ παραγκουπόλεις, ὅσο φονικὲς καὶ ἀνασφαλεῖς καὶ ἂν εἶναι, ἔχουν λαμπρὸ μέλλον. Ἡ ὑπαιθρος θὰ ἐξακολουθήσει γιὰ μιὰ σύντομη περίοδο νὰ περιλαμβάνει τὴν πλειονότητα τῶν φτωχῶν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἀμφισβητήσιμο προνόμιο θὰ περάσει σὲ παγκόσμιες παραγκουπόλεις μέχρι τὸ 2035.⁴⁹ Τουλάχιστον τὸ ἥμισυ τῆς ἐπερχόμενης πληθυσμιακῆς ἐκρηξῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων τοῦ Τρίτου Κόσμου θὰ χρεώνεται στὸν λογαρια-

43. World Resources Institute, *World Resources: 1996-97*, Ὁξφόρδη 1996, σ. 21.

44. *Slums of the World*, ὁ.π., σ. 25.

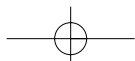
45. *Παραγκουπόλεις*, ὁ.π., σ. 99.

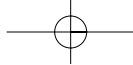
46. *Slums of the World*, ὁ.π., σ. 12.

47. Γιὰ μιὰ ὑποδειγματικὴ μελέτη περίπτωσης, βλ. Greg Bankoff, "Constructing Vulnerability: The Historical, Natural and Social Generation of Flooding in Metropolitan Manila", *Disasters*, τ. 27, ἀρ. 3, 2003, σσ. 224-38.

48. Otchet, "Lagos", καὶ Li Zhang, *Strangers in the City: Reconfigurations of Space, Power and Social Networks within China's Floating Population*, Στάνφορντ 2001, Alan Gilbert, *The Latin American City*, Νέα Ὑόρκη 1998, σ. 16.

49. Martin Ravallion, *On the Urbanization of Poverty*, μελέτῃ τῆς Παγκόσμιας Τράπεζας, 2001.

σμο τῶν ἄτυπων κοινοτήτων. Δύο δισεκατομμύρια κάτοικοι παραγκουπόλεων μέχρι τὸ 2030 ἢ τὸ 2040 εἶναι μιὰ τερατώδης, σχεδὸν ἀκατάληπτη προοπτική, ὅμως ἡ ἀστεακὴ φτώχεια ἐπι-καλύπτει καὶ ξεπερνᾷ τὶς παραγκουπόλεις καθαυτές. Στὴν πραγματικότητα, οἱ *Παραγκουπό-λεις* ὑπογραμμίζουν ὅτι σὲ κάποιες πόλεις ἡ πλειονότητα τῶν φτωχῶν κατοικεῖ ἔξω ἀπὸ τὶς *stricto sensu* παραγκογειτονιές.⁵⁰ Οἱ ἔρευνητές τοῦ « Ἀστεακοῦ Παρατηρητηρίου » τοῦ ΟΗΕ προειδοποιοῦν, ἐπιπλέον, ὅτι μέχρι τὸ 2020 ἡ « ἀστεακὴ φτώχεια στὸν κόσμο θὰ ἔχει φτά-σει νὰ περιλαμβάνει τὸ 45% μὲ 50% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ ὅσων κατοικοῦν σὲ πόλεις ».⁵¹

4. Ἡ « ΜΕΓΑΛΗ ΕΚΡΗΞΗ » ΤΗΣ ΑΣΤΕΑΚΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Μετὰ τὸ μυστηριῶδες γέλιο τους, γρήγορα γύρισαν τὴ συζήτηση σὲ ἄλλα θέματα. Πῶς τὰ κατάφεραν οἱ ἄνθρωποι πίσω στὴν πατρίδα νὰ ἐπιβιώσουν ἀπὸ τὸ πρό-γραμμα δομικῆς ἀναπροσαρμογῆς;

Fidelis Balogun, *Adjusted Lives*, 1995

Ἡ ἐξέλιξη τῆς νέας ἀστεακῆς φτώχειας ὑπῆρξε μιὰ μὴ γραμμικὴ ἱστορικὴ διαδικασία. Ἡ ἄργη ἐπισώρευση παραγκογειτονιῶν στὸν πυρήνα τῆς πόλης σηματοδεύεται ἀπὸ καταιγίδες φτώχειας καὶ ζαφινικὲς ἐκρήξεις αὐθαίρετης δόμησης. Στὴ συλλογὴ διηγημάτων τοῦ *Adjusted Lives* [Ἐναπροσαρμοσμένες ζωές] ὁ Νιγηριανὸς συγγραφέας Fidelis Balogun περι-γράφει τὴν ἔλωση τοῦ, διατεταγμένου ἀπὸ τὸ Διεθνὲς Νομισματικοῦ Ταμεῖο (ΔΝΤ), Προ-γράμματος Δομικῆς Ἐναπροσαρμογῆς (ΠΔΑ) στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '80, ὡς τὸ ἰσο-δύναμο μιᾶς μεγάλης φυσικῆς καταστροφῆς ποὺ κατέστρεψε γιὰ πάντα τὴν ψυχὴ τοῦ πα-λαιοῦ Λάγος καὶ « ὑποδούλωσε ἐκ νέου » τοὺς Νιγηριανούς τῶν ἀστικῶν κέντρων.

Ἡ ἀλλόκοτη λογικὴ αὐτοῦ τοῦ οικονομικοῦ προγράμματος ἦταν ὅτι γιὰ νὰ δοθεῖ νέα ζωὴ στὴν παρακμάζουσα οἰκονομία ἔπρεπε πρῶτα νὰ ἀπομυζηθεῖ* κάθε χυμὸς ἀπὸ τὴ μὴ προ-νομοῦχο πλειονότητα τῶν πολιτῶν. Ἡ μεσαία τάξη ταχύτατα ἐξαφανίστηκε καὶ τὰ ἀποφάγια τῶν λίγων ποὺ πλούτιζαν ὅλο καὶ περισσότερο ἔγιναν τὸ γεῦμα τοῦ συνεχῶς διογκούμενου πληθυσμοῦ ποὺ ζοῦσε σὲ ἔσχατη φτώχεια. Ἡ φυγὴ ἐγκεφάλων πρὸς τὶς πλούσιες πετρελαιο-παραγωγὲς ἀραβικὲς χῶρες καὶ τὴ Δύση ἔγινε πραγματικὴ πλημμυρίδα.⁵²

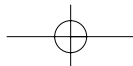
Ἡ καταγγελία τοῦ Balogun γιὰ τὸ πῶς « ἰδιωτικοποιήσαμε πάση δυνάμει καὶ πεινούσαμε ὅλο καὶ περισσότερο μέρα μὲ τὴ μέρα », ἢ οἱ ἀπὸ μέρους του περιγραφὲς τῶν ἀπάνθρωπων ἐπι-πτώσεων τοῦ ΠΔΑ, θὰ μπορούσαν νὰ ἀναγνωριστοῦν ἀμέσως ἀπὸ τοὺς ἐπιζῶντες ὄχι μόνο τῶν ἄλλων 30 ΠΔΑ τῆς Ἀφρικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια Ἀσιάτες καὶ Λατινοαμε-

50. *Παραγκουπόλεις*, σ. 28.

51. *Slums of the World*, σ. 12.

* Λογοπαίγνιο ἀνάμεσα στὸ ρῆμα *to sap* (=ἀπομυζῶ) καὶ τὸ Πρόγραμμα Δομικῆς Ἐναπροσαρμογῆς (*Structural Adjustment Programme*, ἀκρωνύμιο: *SAP*). (Σ.τ.μ.)

52. Fidelis Odun Balogun, *Adjusted Lives: Stories of Structural Adjustment*, Trenton, NJ 1995, σ. 80.

ρικανούς. Ή δεκαετία του '80, όποτε τó ΔΝΤ και ή Παγκόσμια Τράπεζα άναδιάρθρωσαν, με μοχλό τó έξωτερικό χρέος, τίς οικονομίες τού μεγαλύτερου τμήματος τού Τρίτου Κόσμου, είναι ή έποχή κατά την όποία οί παραγκουπόλεις έγιναν ένα άφευκτο μέλλον, όχι μόνο για τούς φτωχούς μετανάστες άπό την ύπαιθρο αλλά και για έκατομμύρια παραδοσιακούς κατοίκους τών πόλεων, που έκτοπίστηκαν ή έξαθλιώθηκαν άπό τή βία τής «άναπροσαρμογής».

“Όπως τονίζουν οί *Παραγκουπόλεις*, τά ΠΔΑ ύπήρξαν «ήθελημένα άντιαστικά στή φύση τους» και σχεδιασμένα νά άνατρέψουν όποιαδήποτε «μεροληψία ύπέρ τών άστικών κέντρων» χαρακτήριζε προηγουμένως τίς κοινωνικές πολιτικές, τή δημοσιονομική διάρθρωση ή τίς δημόσιες επενδύσεις.⁵³ Παντού τó ΔΝΤ –ένεργώντας ώς έντεταλμένος τών μεγάλων τραπεζών και με την ύποστήριξη τών κυβερνήσεων Ρέηγκαν και Μπους– πρόσφερε στίς φτωχές χώρες τó ίδιο πικρόν ποτήριον τής ύποτίμησης, τών ιδιωτικοποιήσεων, τής άρσης τών περιορισμών στίς εισαγωγές και τής κατάργησης τών άγροτικών έπιδοτήσεων, τής έπιβολής τής άνταποδοτικότητας στήν ύγεία και τήν εκπαίδευση και τής άμειλικτης συρρίκνωσης τού δημόσιου τομέα (ένα διαβόητο τηλεγράφημα τó 1985 τού τότε ύπουργού Οικονομικών τών ΗΠΑ Τζώρτζ Σούλτς στούς άνα τόν κόσμο ύπεύθυνους τής άμερικανικής ύπηρεσίας διεθνούς άρωγής (USAID) πρόσταζε: «στίς περισσότερες περιπτώσεις οί κρατικές έπιχειρήσεις πρέπει νά ιδιωτικοποιηθούν»).⁵⁴ Τήν ίδια ώρα, τά ΠΔΑ ρήμαζαν τούς μικροϊδιοκτήτες τής ύπαιθρου, μέσω τής κατάργησης τών έπιδοτήσεων, και τούς έριχναν νά κολυπήσουν στά βαθιά τών παγκόσμιων άγορών άγαθών που κυριαρχούταν άπό τίς άγροβιομηχανίες τού Πρώτου Κόσμου.⁵⁵

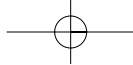
“Όπως έπισημαίνει ó Ha-Joon Chang, τά ΠΔΑ ύποκριτικά «κλότησαν τή σκάλα» (δηλ. τούς προστατευτικούς δασμούς και τίς έπιδοτήσεις) που οί χώρες-μέλη τού ΟΟΣΑ ιστορικά χρησιμοποίησαν για νά σκαρφαλώσουν άπό τήν άγροτική οικονομία σέ άστικά άγαθά και ύπηρεσίες ύψηλης προστιθέμενης άξιας.⁵⁶ Οί *Παραγκουπόλεις* προβαίνουν στήν ίδια έπισή-

53. *The Challenge of Slums*, σ. 30. Οί θεωρητικοί που έκαναν λόγο για «μεροληψία ύπέρ τών άστικών κέντρων», όπως ó Michael Lipton, ó όποιος και επινόησε τόν όρο τó 1977, ύποστηρίζουν ότι ή γεωργία τείνει νά ύποχρηματοδοτείται στίς άναπτυσσόμενες χώρες, και οί πόλεις άντιστόιχως νά «ύπεραστικοποιούνται», όίότι οί δημοσιονομικές και οικονομικές πολιτικές είνουούν τίς άστικάς έλίτ και διασπρεβλάνουν τίς ροές τών επενδύσεων. Όριακά, οί πόλεις έμφανίζονται σαν οί βρυκόλακες τής ύπαιθρου. Βλ. Lipton, *Why Poor People Stay Poor: A Study of Urban Bias in World Development*, Καίμπριτζ 1977.

54. Παρατίθεται στό Tony Killick, “Twenty-five Years in Development: the Rise and Impending Decline of Market Solutions”, *Development Policy Review*, τ. 4, 1986, σ. 101.

55. Deborah Bryceson, “Disappearing Peasantries? Rural Labour Redundancy in the Neoliberal Era and Beyond”, στό Bryceson, Cristobal Kay & Jos Moosij (έπιμ.), *Disappearing Peasantries? Rural Labour in Africa, Asia and Latin America*, Λονδίνο 2000, σ. 304-5.

56. Ha-Joon Chang, “Kicking Away the Ladder: Infant Industry Promotion in Historical Perspective”, *Oxford Development Studies*, τ. 31, άρ. 1, 2003, σ. 21. «Τó κατά κεφαλήν εισόδημα στίς άναπτυσσόμενες χώρες αύξανόταν κατά 3% έτήσιως μεταξύ 1960 και 1980, αλλά μόνο κατά 1,5% μεταξύ 1980 και 2000... Οί νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι άντιμετωπίζουν λοιπόν έδω ένα παράδοξο. Οί άναπτυσσόμενες χώρες άνατύσσονταν πολύ ταχύτερα όταν άσκοούσαν τίς “κακές” πολιτικές τó διάστημα 1960-80 παρά όταν άσκοούσαν τίς “καλές” (ή τουλάχιστον “καλύτερες”) πολιτικές κατά τίς έπόμενες δύο δεκαετίες» (σ. 28).

μανση, υποστηρίζοντας ότι «ή κύρια αίτια της αύξησης της φτώχειας και της ανισότητας στις δεκαετίες του '80 και του '90 ήταν η υποχώρηση του κράτους». Πέρα από τις περιεκτικές δημοσίων δαπανών και δημόσιας ιδιοκτησίας που επιβάλλονταν άμεσα από τα ΠΔΑ, οί συγγραφείς του ΟΗΕ τονίζουν την πολύ πιο δυσδιάκριτη σμίκρυνση των κρατικών δυνατοτήτων που προέκυψε από την «επικουρικότητα»: τη μεταφορά έξουσιών σε κατώτερες βαθμίδες διακυβέρνησης και, ιδίως, σε μη κυβερνητικές οργανώσεις συνδεδεμένες ευθέως με τις μεγάλες διεθνείς υπηρεσίες άρωγής.

‘Η όλη, φαινομενικώς αποκεντρωμένη, δομή είναι ζένη στην έννοια της εθνικής αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης που εξυπρέτησε καλά τις ανάγκες του ανεπτυγμένου κόσμου, ενώ αποδεικνύεται βολική για τους χειρισμούς της παγκόσμιας ηγεμονίας. ‘Η κυρίαρχη διεθνής όπτική [δηλ. αυτή της Ούώσινγκτον] γίνεται το de facto υπόδειγμα ανάπτυξης, με αποτέλεσμα όλος ό κόσμος να ένοποιείται ταχύτατα στην εύρύτερη κατεύθυνση αυτού που υποστηρίζεται από τους δωρητές και τους διεθνείς οργανισμούς.⁵⁷

Τά άστικά κέντρα της ‘Αφρικής και της Λατινικής ‘Αμερικής ήταν αυτά που έπληγησαν σκληρότερα από την τεχνητή ύφεση που άπεργάστηκαν το ΔΝΤ και ό Λευκός Οίκος. Στην πραγματικότητα, σε πολλές χώρες ό οικονομικός άντίκτυπος των ΠΔΑ στη δεκαετία του '80, σε συνδυασμό με την παρατεταμένη ξηρασία, την αύξηση της τιμής του πετρελαίου, την έκτόξευση των έπιτοκίων και την πώση των τιμών των αγαθών, ύπήρξε σοβαρότερος και μεγαλύτερης διάρκειας άπό τη Μεγάλη ‘Υφεση.

‘Ο ίσολοισμός της δομικής άναπροσαρμογής στην ‘Αφρική, σύμφωνα με την έπισκόπηση της Carole Rakodi, συμπεριλαμβάνει φυγή κεφαλαίων, κατάρρευση της βιομηχανίας, περιθωριακή ή και άρνητική αύξηση των εισοδημάτων άπό έξαγωγές, δραστικές περιεκτικές δημόσιες ύπηρεσίες στα άστικά κέντρα, έκτόξευση των τιμών και άπότομη πώση των πραγματικών μισθών.⁵⁸ Στην Κινσάσα («παρέκκλιση ή σημάδι όσων έπίκεινται;») το *assainissement* έξαφάνισε τη δημοσιούπαλληλική μεσαία τάξη και έπέφερε μιá «άπίστευτη μείωση των πραγματικών μισθών», που με τη σειρά της τροφοδόησε μιάν έφιαλτική αύξηση της έγκληματικότητας και των άρπακτικών συμμοριών.⁵⁹ Στο Ντάρ-ές-Σαλάαμ οί κατά κεφαλήν δημόσιες δαπάνες μειώνονταν κατά 10% κάθε χρόνο στη δεκαετία του '80: μιá κατεδάφιση έπι της ουσίας του τοπικού κράτους.⁶⁰ Στο Χαρτούμ, ή φιλελευθεροποίηση και ή διαρθρωτική άναπροσαρμογή, σύμφωνα με τοπικούς έρευνητές, παρήγαγε 1,1 έκατομμύριο «νεόπτωχους», «προερχόμενους κυρίως άπό τους μισθωτούς ή τους δημοσίους ύπαλλήλους». ⁶¹ Στο

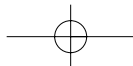
57. *Παραγκουπόλεις*, ό.π., σ. 48.

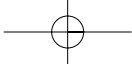
58. Carole Rakodi, “Global Forces, Urban Change, and Urban Management in Africa”, στο Rakodi, *Urban Challenge*, ό.π., σσ. 50, 60-1.

59. Piermay, “Kinshasa”, σσ. 235-6, “Megacities”, *Time*, 11 ‘Ιανουαρίου 1993, σ. 26.

60. Michael Mattingly, “The Role of the Government of Urban Areas in the Creation of Urban Poverty”, στο Sue Jones & Nici Nelson (έπιμ.), *Urban Poverty in Africa*, Λονδίνο 1999, σ. 21.

61. Adil Ahmad & Ata El-Batthani, “Poverty in Khartoum”, *Environment and Urbanization*, τ. 7, άρ. 2, ‘Οκτώβριος 1995, σ. 205.

Ἀμπιτζάν, μία ἀπὸ τὶς λίγες πόλεις τῆς τροπικῆς Ἀφρικῆς ποὺ εἶχαν ὑπολογίσιμο μεταποιητικὸ τομέα καὶ σύγχρονες ἀστεακὲς ὑπηρεσίες, ἡ ὑποταγὴ στοῦ καθεσῶς τοῦ ΠΔΑ ὀδήγησε μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια στὴν ἀποβιομηχάνιση, τὴν κατάρρευση τοῦ τομέα τῶν κατασκευῶν καὶ τὴν ταχεία ἐπιδείνωση τῆς κατάστασης στὶς δημόσιες μεταφορὲς καὶ τὴν ὑγιεινή.⁶² Στὴ Νιγηρία τοῦ Balogun τὸ ποσοστὸ τῆς ἀκραίας φτώχειας, συσσωρευμένης ὀλοένα καὶ περισσότερο σὲ πόλεις ὅπως τὸ Λάγος, τὸ Ἰμπαντάν κ.ἄ., ἔφτασε μὲ διαρκεῖς μεταστάσεις ἀπὸ τὸ 28% τὸ 1980 στοῦ 66% τὸ 1996. «Τὸ κατὰ κεφαλὴν ΑΕΠ, περίπου 260 δολάρια σήμερα», ἀναφέρει ἡ Παγκόσμια Τράπεζα, «εἶναι κατώτερο αὐτοῦ ποὺ ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς χώρας πρὶν ἀπὸ σαράντα χρόνια καὶ ἐπίσης κατώτερο ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν 370 δολαρίων ποὺ εἶχε κατακτηθεῖ τὸ 1985».⁶³

Στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ τὰ ΠΔΑ (τὰ ὁποῖα συχνὰ ὑλοποιήθηκαν ἀπὸ στρατιωτικὲς δικτατορίες) ἀποσταθεροποίησαν τὶς οἰκονομίες τῆς ὑπαίθρου, ἐνῶ ταυτόχρονα ρήμαζαν τὴν ἀπασχόληση καὶ τὴ στέγαση στὰ ἀστικά κέντρα. Τὸ 1970, οἱ γκεβαρικές θεωρίες περὶ ἀγροτικῶν ἐσιῶν ἐξέγερσης ἐναρμονίζονταν ἀκόμη μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς ἐν λόγω ἠπειροῦ, ὅπου ἡ φτώχεια στὴν ὑπαίθρο (75 ἑκατομμύρια φτωχοὶ) ἐπισκίαζε τὴ φτώχεια στὴν πόλη (44 ἑκατομμύρια φτωχοὶ). Στὴ δεκαετία τοῦ '80, ὅμως, ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν φτωχῶν (115 ἑκατομμύρια τὸ 1990) ζοῦσε σὲ ἀστεακὲς *colonias* καὶ *villas miseria* παρὰ σὲ ἀγροκτῆματα ἢ χωριά (980 ἑκατομμύρια).⁶⁴

Τὴν ἴδια ὥρα, ἡ ἀνισότητα στὰ ἀστικά κέντρα ἔπαιρνε ἐκρηκτικὲς διαστάσεις. Στὸ Σαντιάγο, ἡ δικτατορία τοῦ Πινοσὲτ ἰσοπέδωσε τὶς παραγκογειτονίες καὶ προχώρησε στὴν ἔξωση τῶν ἄλλοτε ριζοσπαστικῶν καταληψιῶν: ἐνῶ ἐξανάγκαζε φτωχὲς οἰκογένειες νὰ γίνουν *allegados*, τὴν ἴδια ὥρα διπλασίαζε ἢ καὶ τριπλασίαζε τὰ νοίκια. Στὸ Μπουένος Ἄιρες τὸ μερίδιο εἰσοδήματος τοῦ πλουσιότερου 10% τοῦ πληθυσμοῦ αὐξανόταν ἀπὸ δεκαπλάσιο αὐτοῦ τῶν φτωχότερων τὸ 1984 σὲ 23πλάσιο τὸ 1989.⁶⁵ Στὴ Λίμα, ὅπου ἡ ἀξία τοῦ κατώτερου μισθοῦ μειώθηκε κατὰ 83% στὴ διάρκεια τῆς ὑφεσης ποὺ προκάλεσε τὸ ΔΝΤ, τὸ ποσοστὸ τῶν νοικοκυριῶν ποὺ βρισκονται κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς φτώχειας αὐξήθηκε ἀπὸ 17% τὸ 1985 στοῦ 44% τὸ 1990.⁶⁶ Στὸ Ρίο ντὲ Ζανέιρο, ἡ ἀνισότητα, ὅπως ἀποτυπώνεται στοὺς κλασικοὺς συντελεστὲς Gini*, ἐκτοξεύτηκε ἀπὸ τὸ 0,58 τὸ 1981 στοῦ 0,67 τὸ 1989.⁶⁷ Στὴν πραγ-

62. Alain Dubresson, "Abidjan", στὸ Rakodi, *Urban Challenge*, ὁ.π., σσ. 261-3.

63. World Bank, *Nigeria: Country Brief*, Σεπτέμβριος 2003.

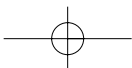
64. UN, *World Urbanization Prospects*, ὁ.π., σ. 12.

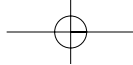
65. Luis Ainstein, "Buenos Aires: a case of deepening social polarization", στὸ Gilbert, *Mega-City in Latin America*, σ. 139.

66. Gustavo Riofrio, "Lima: Mega-city and mega-problem", στὸ Gilbert, *Mega-City in Latin America*, σ. 159, καὶ Gilbert, *Latin American City*, ὁ.π., σ. 73.

* *Συντελεστὴς Gini*: Τρόπος μέτρησης τῆς ἄνισης κατανομῆς (τοῦ πλοῦτου, τοῦ εἰσοδήματος κ.ο.κ.): ἀναπύχθηκε ἀπὸ τὸν στατιστικολόγο Corrado Gini καὶ ἔχει τὴ μορφή ἐνὸς δεκαδικοῦ ἀριθμοῦ μεταξὺ τοῦ 0, τὸ ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀπόλυτη ἰσότητα (π.χ. ὅλα τὰ μέλη ἐνὸς πληθυσμοῦ ἔχουν τὸ ἴδιο εἰσόδημα), καὶ τὸ 1 (ὅπου π.χ. ἓνα ἄτομο ἔχει ὅλο τὸν πλοῦτο καὶ ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι τίποτα). (Σ.Τ.μ.)

67. Hamilton Tolosa, "Rio de Janeiro: Urban expansion and structural change", στὸ Gilbert, *Mega-City in Latin America*, ὁ.π., σ. 211.

ματικότητα, σε όλη τη Λατινική Ἀμερική, ἡ δεκαετία τοῦ '80 βάρυνε τὰ φαραγγία καὶ ἀνύψωσε περισσότερο τὶς κορυφές τῆς πιδ ἀκραίας κοινωνικῆς τοπογραφίας τοῦ κόσμου. (Σύμφωνα μὲ μιὰ ἀναφορά τῆς Παγκόσμιας Τράπεζας τὸ 2003, οἱ συντελεστὲς Gini εἶναι στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ κατὰ δέκα [δεκαδικὲς] μονάδες ὑψηλότεροι ἀπ' ὅ,τι στὴν Ἀσία, κατὰ 17,5 μονάδες ὑψηλότεροι ἀπ' ὅ,τι στὶς χῶρες τοῦ ΟΟΣΑ, καὶ κατὰ 20,4 μονάδες ὑψηλότεροι ἀπ' ὅ,τι στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη.)⁶⁸

Σὲ ὄλο τὸν Τρίτο Κόσμο, τὸ οἰκονομικὸ σὸκ τῆς δεκαετίας τοῦ '80 ἀνάγκασε τὰ ἄτομα νὰ ἀνασυνταχθοῦν γύρω ἀπὸ τοὺς κοινούς πόρους τῶν νοικοκυριῶν καί, ἰδίως, τὶς δεξιότητες ἐπιβίωσης καὶ τὴν ἀπελπισμένη ἐπινοητικότητα τῶν γυναικῶν. Στὴν Κίνα καὶ τὶς ἐκβιομηχανιζόμενες χῶρες τῆς Νοτιοανατολικῆς Ἀσίας, ἑκατομμύρια νέων γυναικῶν μαθήτευσαν στὴ γραμμὴ παραγωγῆς καὶ τὴν ἐργοστασιακὴ ἀθλιότητα. Στὴν Ἀφρικὴ καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς (μὲ τὴν ἐξάιρεση τῶν πόλεων στὰ βόρεια σύνορα τοῦ Μεξικοῦ), ἡ ἐπιλογὴ αὐτὴ δὲν ὑπῆρχε. Ἀντ' αὐτῆς, ἡ ἀποβιομηχάνιση καὶ ὁ ἀποδεκατισμὸς τῶν προοριζόμενων γιὰ ἄνδρες θέσεων ἐργασίας τοῦ τυπικοῦ τομέα ἐξανάρκασε τὶς γυναῖκες νὰ βροῦν αὐτοσχεδιάζοντας νέα μέσα συντήρησης ὡς ἐργάτριες φασόν, πωλήτριες οἰνοπνευματωδῶν, πλανόδιες πωλήτριες, καθαρίστριες, λαντζέρισσες, ρακοσυλλέκτριες, νταντάδες καὶ πόρνες. Στὴ Λατινικὴ Ἀμερική, ὅπου ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ τῶν ἀστικῶν κέντρων ἦταν πάντοτε μικρότερη ἀπ' ὅ,τι σὲ ἄλλες ἠπείρους, ἡ εἴσοδος τῶν γυναικῶν σὲ ἄτυπες δραστηριότητες τοῦ τριτογενοῦς τομέα κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '80 ὑπῆρξε ἰδιαίτερα δραματικὴ.⁶⁹ Στὴν Ἀφρικὴ, ὅπου τὰ εἶδωλα τοῦ ἄτυπου τομέα εἶναι οἱ γυναῖκες ποὺ κρατοῦν καπηλιὰ ἢ κάνουν τὶς πλανόδιες πωλήτριες, ὁ Christian Rogerson μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι οἱ περισσότερες ἄτυπα ἀπασχολούμενες γυναῖκες δὲν εἶναι αὐτοαπασχολούμενες ἢ οἰκονομικὰ ἀνεξάρτητες ἀλλὰ δουλεύουν γιὰ λογαριασμὸ κάποιου ἄλλου.⁷⁰ (Αὐτὰ τὰ πανταχοῦ παρόντα, ἀρχεῖα κυκλώματα τῆς μικροεκμετάλλευσης, ὅπου οἱ φτωχοὶ ἐκμεταλλεύονται τοὺς ἀκόμη φτωχότερους, συνήθως παρασιωπῶνται στὶς μελέτες γιὰ τὸν ἄτυπο τομέα.)

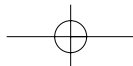
Ἡ ἄσπεακὴ φτώχεια εἶχε ἐπίσης μαζικὰ θηλυκὸ χαρακτήρα στὶς πρώην χῶρες τῆς Κομμουνιστῆς μετὰ τὴν καπιταλιστικὴ «ἀπελευθέρωση» τὸ 1989. Στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '90 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξαιρετικὰ φτωχῶν στὶς «μεταβατικὲς χῶρες» (ὅπως τὶς ἀποκαλεῖ ὁ ΟΗΕ) ἐκτοξεύτηκε ἀπὸ τὰ 14 στὰ 168 ἑκατομμύρια: μιὰ μαζικὴ ἐκπτώχευση σχεδὸν χωρὶς προηγούμενο στὴν ἱστορία.⁷¹ Ἀν, σὲ ἕναν παγκόσμιο ἰσολογισμό, αὐτὴ ἡ οἰκονομικὴ καταστροφὴ ἐν μέρει ἀντισταθμίστηκε ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία, ποὺ τόσο ἐκθειάστηκε, τῆς Κίνας νὰ ἀνεβάσει τὰ εἰσοδήματα στὶς παράλιες πόλεις τῆς, τὸ κινέζικο «θαῦμα» τῆς ἀγορᾶς εἶχε γιὰ τίμημα μιὰ «τεράστια αὐξηση στὴν ἀνισότητα τῶν μισθῶν μεταξὺ τῶν ἐργαζομένων στὰ ἀστικά κέν-

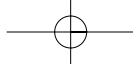
68. World Bank, *Inequality in Latin America and the Caribbean*, Νέα Ὑόρκη 2003.

69. Orlandina de Oliveira & Bryan Roberts, "The Many Roles of the Informal Sector in Development", στὸ Cathy Rakowski (ἐπιμ.), *Contrapunto: the Informal Sector Debate in Latin America*, Ὁλλανδία 1994, σσ. 64-8.

70. Christian Rogerson, "Globalization or informalization? African urban economies in the 1990s", στὸ Rakodi, *Urban Challenge*, ὁ.π., σ. 348.

71. *Παραγκουπόλεις*, ὁ.π., σ. 2.

τρα... κατά την περίοδο 1988-1999». Οί γυναίκες και οι μειονότητες βρέθηκαν σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση.⁷²

Θεωρητικά, βεβαίως, η δεκαετία του '90 θα έπρεπε να έχει σημάνει τη διόρθωση των λαθών της δεκαετίας του '80 και να έχει επιτρέψει στις πόλεις του Τρίτου Κόσμου να ανακτήσουν το χαμένο έδαφος και να γεφυρώσουν τα χάσματα των ανισοτήτων που προκάλεσαν τα ΠΔΑ. Η οδύνη της αναδιάρθρωσης θα έπρεπε να ακολουθηθεί από το αναλγητικό της παγκοσμιοποίησης. Στην πραγματικότητα, η δεκαετία του '90, όπως παρατηρούν πικρόχολα οι *Παραγκουπόλεις*, ήταν η πρώτη κατά την οποία η παγκόσμια οικιστική ανάπτυξη συντελέστηκε μέσα σε σχεδόν ουτοπικές παραμέτρους νεοκλασικής ελευθερίας της αγοράς.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, το εμπόριο εξακολούθησε να επεκτείνεται με ρυθμούς σχεδόν χωρίς προηγούμενο, άπροσπέλαστες περιοχές άνοιξαν και οι στρατιωτικές δαπάνες μειώθηκαν... "Όλες οι βασικές εισροές της παραγωγής έγιναν φηνότερες, καθώς τα έπιτόκια έπεφταν ταχύτατα, όπως και οι τιμές των βασικών αγαθών. Οί ροές κεφαλαίων ύπηρξαν σε όλοένα και μεγαλύτερο βαθμό ανεμπόδιστες από έθνικούς ελέγχους και μπορούσαν να κατευθυνθούν με ταχύτητα στις πιο παραγωγικές περιοχές. Ύπο οικονομικές συνθήκες σχεδόν τέλειες σύμφωνα με το κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο οικονομικό δόγμα, θα φανταζόταν κανείς ότι η δεκαετία αυτή θα χαρακτηριζόταν από ασυναγώνιστη ευημερία και κοινωνική δικαιοσύνη."⁷³

Στην πράξη, ωστόσο, η άστεακή φτώχεια συνέχισε να συσσωρεύεται άδυσώπητα και το «χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών διευρύνθηκε, όπως είχε συμβεί και κατά τα προηγούμενα είκοσι χρόνια, και στις περισσότερες χώρες η ανισότητα στα εισοδήματα μεγάλωσε ή, στην καλύτερη περίπτωση, σταθεροποιήθηκε». Η διεθνής ανισότητα, όπως αυτή υπολογίζεται από τους οικονομολόγους της Παγκόσμιας Τράπεζας, έφτασε σε ένα άπιστευτο επίπεδο των 0,67 μονάδων του συντελεστή Gini μέχρι το τέλος του αιώνα. Αυτό αποτελεί το μαθηματικό αντίστοιχο μιας κατάστασης όπου τα φτωχότερα δύο τρίτα του κόσμου έχουν μηδενικό εισόδημα και το ανώτερο ένα τρίτο παίρνει τα πάντα.⁷⁴

5. ΠΛΕΟΝΑΖΟΥΣΑ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ;

Προχωρούσαμε σπρώχνοντας προς την Πόλη, προσπαθώντας να κρατηθούμε πάνω της από τις χιλιάδες ρωγμές επιβίωσης...

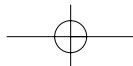
Patrick Chamoiseau, *Texaco* (1997)

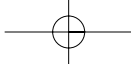
Η βάνουση τεκτονική της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης από το 1978 και έξι είναι

72. Albert Park et al., "The Growth of Wage Inequality in Urban China, 1988 to 1999", Κείμενο εργασίας της Παγκόσμιας Τράπεζας, Φεβρουάριος 2003, σ. 27 (παράθεμα), και John Knight & Linda Song, "Increasing urban wage inequality in China", *Economics of Transition*, τ. 11, άρ. 4, 2003, σ. 616 (περί διακρίσεων).

73. *Παραγκουπόλεις*, ό.π., σ. 34.

74. Shaohua Chen & Martin Ravallion, *How Did the World's Poorest Fare in the 1990s?*, μελέτη της Παγκόσμιας Τράπεζας, 2000.

ανάλογη πρὸς τὶς καταστροφικὲς διαδικασίες ποὺ προκάλεσαν καταρχὰς τὴν ἐμφάνιση ἐνὸς «Τρίτου Κόσμου», τὴν ἐποχὴ τοῦ ὕστερου βικτωριανοῦ ἱμπεριαλισμοῦ (1870-1900). Στὴν περίπτωση ἐκείνη, ἡ διὰ τῆς βίας ἐνσωμάτωση στὴν παγκόσμια ἀγορὰ τῆς τεράστιας αὐτάρκους ἀγροτικῆς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἐπέφερε τὴ λιμοκτονία δεκάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων καὶ τὸν ξεριζωμὸ ἀκόμη περισσότερων δεκάδων ἑκατομμυρίων ἀπὸ τὶς παραδοσιακὲς ἀσχολίες τους. Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, ἐκεῖ καὶ ἐπίσης στὴ Λατινικὴ Ἀμερική, ἦταν ἡ ἀγροτικὴ «ἡμιπρολεταριοποίηση»: ἡ δημιουργία μιᾶς τεράστιας παγκόσμιας τάξης ἐξαθλιωμένων ἡμιαγροτῶν καὶ ἀγρεργατῶν ποὺ δὲν εἶχαν τὴν παραμικρὴ ὑπαρξιακὴ ἀσφάλεια ὡς πρὸς τὰ μέσα διαβίωσής τους.⁷⁵ (Ἔως ἀποτέλεσμα, ὁ 20ὸς αἰώνας ὑπῆρξε μιὰ ἐποχὴ, ὅχι ἐπαναστάσεων στὰ ἀστικά κέντρα, ὅπως φανταζόταν ὁ κλασικὸς μαρξισμός, ἀλλὰ κοσμοιστορικῶν ἀγροτικῶν ἐξεγέρσεων καὶ ἀγῶνων ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης μὲ βάση στὴν ὑπαίθρο.) Ἡ δομικὴ ἀναπροσαρμογὴ, ὅπως φαίνεται, παρήγαγε προσφάτως μιὰ ἐξίσου θεμελιώδη ἀναμόρφωση τῶν ἀνθρώπων πεπρωμένων. Ὅπως καταλήγουν οἱ συγγραφεῖς τῶν *Παραγκουπόλεων*: «ἀντὶ νὰ ἀποτελέσουν ἐστία ἀνάπτυξης καὶ εὐημερίας, οἱ πόλεις ἔγιναν χῶρος ἀπόρριψης ἐνὸς πλεονάζοντος πληθυσμοῦ ποὺ ἀπασχολεῖται σὲ ἀνειδίκευτες, ἀπροστάτευτες καὶ χαμηλῶν ἀποδοχῶν ἐργασίες στοὺς κλάδους τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου». «Ἡ ἐμφάνιση [αὐτοῦ] τοῦ ἄτυπου τομέα», διακηρύσσουν ὠμά, «εἶναι... ἄμεση ἀπόρροια τῆς φιλελευθεροποίησης».⁷⁶

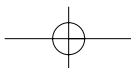
Πράγματι, ἡ παγκόσμια ἄτυπη ἐργατικὴ τάξη (ποὺ ἀλληλοεπικαλύπτεται, ἀλλὰ δὲν ταυτίζεται, μὲ τὸν πληθυσμὸ τῶν παραγκουπόλεων) φτάνει σὲ μέγεθος σχεδὸν τὸ ἓνα δισεκατομμύριο: γεγονός ποὺ τὴν καθιστᾷ τὴν ταχύτερα ἀναπτυσσόμενη καὶ τὴν πλέον καινοφανὴ κοινωνικὴ τάξη στὴ Γῆ. Ἀφότου ὁ ἀνθρωπολόγος Keith Hart, ποὺ ἐργαζόταν στὴν Ἄκκρα, εἰσήγαγε στὴ συζήτηση γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1973 τὴν ἔννοια τοῦ «ἄτυπου τομέα», μιὰ τεράστια βιβλιογραφία (ποὺ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀδυνατεῖ νὰ διακρίνει τὴ μικροσυσσώρευση ἀπὸ τὴν ὑπο-αυτοκατανάλωση [sub-subsistence]) παιδεύεται μὲ τὰ ἀξεπέραστα θεωρητικὰ καὶ ἐμπειρικὰ προβλήματα ποὺ θέτουν οἱ στρατηγικὲς ἐπιβίωσης τῶν φτωχῶν τῶν ἀστικῶν κέντρων.⁷⁷ Ὑπάρχει μιὰ στοιχειώδης συναίνεση, ὥστόσο, ὅτι ἡ κρίση τῆς δεκαετίας τοῦ '80 ἀντέστρεψε τὴ σχετικὴ δομικὴ ἱεράρχηση τοῦ τυπικοῦ καὶ τοῦ ἄτυπου τομέα, προωθώντας τὸν ἄτυπο ἐπιβιωτισμὸ (*survivalism*) ὡς τὴ νέα κύρια μορφή βιοπορισμοῦ στὴν πλειονότητα τῶν πόλεων τοῦ Τρίτου Κόσμου.

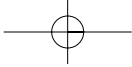
Οἱ Alejandro Portes καὶ Kelly Hoffman ἀξιολόγησαν πρόσφατα τὸν συνολικὸ ἀντίκτυπο τῶν προγραμμάτων δομικῆς ἀναπροσαρμογῆς καὶ τῆς φιλελευθεροποίησης στὶς ταξικὲς δομὲς τῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '70 καὶ ἐξῆς. Σὲ ἐπίρρωση τῶν εὐρημάτων τοῦ ΟΗΕ, συμπεραίνουν ὅτι τόσο οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ὅσο καὶ

75. Βλ. τὸ βιβλίό μου *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*, Νοβ-δίνου 2001, ἰδίως τὶς σσ. 206-9.

76. *Παραγκουπόλεις*, σσ. 40, 46.

77. Keith Hart, "Informal income opportunities and urban employment in Ghana", *Journal of Modern African Studies*, 11, 1973, σσ. 61-89.

τὸ τυπικὸ προλεταριάτο συρρικνώθηκαν σὲ κάθε χώρα τῆς περιοχῆς μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ '70. Ἀντίστροφα, ὁ ἄτυπος τομέας τῆς οἰκονομίας, καθὼς καὶ ἡ γενικὴ κοινωνικὴ ἀνισότη-
τα, ἐπεκτάθηκαν δραματικά. Ἀντίθετα ἀπὸ κάποιους ἄλλους ἐρευνητές, προβαίνουν σὲ μιὰ
κρίσιμη διάκριση μεταξὺ τῆς ἄτυπης μικροαστικῆς τάξης (« τοῦ συνόλου τῶν ἰδιοκτητῶν μι-
κροεπιχειρήσεων ποὺ ἀπασχολοῦν λιγότερους ἀπὸ πέντε ἐργαζόμενους, σὺν τοὺς αὐτοαπα-
σχολούμενους ἐπαγγελματίες καὶ τεχνικούς ») καὶ τοῦ ἄτυπου προλεταριάτου (« τοῦ συνό-
λου τῶν αὐτοαπασχολούμενων, ἐκτὸς τῶν ἐπαγγελματιῶν καὶ τῶν τεχνικῶν, σὺν τοὺς οἰκια-
κοὺς βοηθοὺς καὶ τοὺς ἀμειβόμενους ἢ μὴ ἐργαζόμενους στὶς μικροεπιχειρήσεις »). Κατα-
δεικνύουν ὅτι τὸ πρῶτο στρώμα, οἱ τόσο ἀγαπημένοι στὶς βορειοαμερικανικὲς σχολὲς ἐπι-
χειρήσεων « μικροεπιχειρηματίες », εἶναι συχνὰ παραγκωνισμένοι δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ
ἀπολυθέντες εἰδικευμένοι ἐργάτες. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '80 καὶ ἐξῆς, ἀνῆλθαν ἀπὸ τὸ 5%
στὸ 10% τοῦ οἰκονομικὰ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀστικῶν κέντρων, τάση ποὺ ἀντανακλᾷ
« τὴν ἐπιχειρηματικότητα ποὺ διὰ τῆς βίας πλάσαρίστηκε σὲ πρῶτην μισθωτοὺς ἀπὸ τὴ μεί-
ωση τῆς ἀπασχόλησης στὸν τυπικὸ τομέα ». ⁷⁸

Συνολικά, σύμφωνα μὲ τὶς *Παραγκουπόλεις*, οἱ ἄτυπα ἐργαζόμενοι ἀποτελοῦν περίπου
τὰ δύο πέμπτα τοῦ οἰκονομικὰ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τοῦ ἀναπτυσσόμενου κόσμου. ⁷⁹ Σύμφωνα
μὲ ἐρευνητὲς τῆς Διαμερικανικῆς Ἀναπτυξιακῆς Τράπεζας, ἡ ἄτυπη οἰκονομία ἀπασχο-
λεῖ στὴν παρούσα φάση τὸ 57% τοῦ λατινοαμερικανικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ προσφέ-
ρει τέσσερις στὶς πέντε νέες « θέσεις ἐργασίας ». ⁸⁰ Ἄλλες πηγὲς ὑποστηρίζουν ὅτι τουλάχισ-
τον οἱ μισοὶ Ἰνδονήσιοι τῶν ἀστικῶν κέντρων καθὼς καὶ τὸ 65% τῶν κατοίκων τῆς Ντά-
κα συντηροῦνται ἀπὸ τὸν ἄτυπο τομέα. ⁸¹ Ὁμοίως οἱ *Παραγκουπόλεις* παραθέτουν ἐρευνες
ποὺ συμπεραίνουν ὅτι ἡ ἄτυπη οἰκονομικὴ δραστηριότητα ἀντιπροσωπεύει τὸ 33% μὲ 40%
τῆς ἀπασχόλησης στὰ ἀστικά κέντρα τῆς Ἀσίας, τὸ 60% μὲ 75% στὴν Κεντρικὴ Ἀμερικὴ καὶ
τὸ 60% στὴν Ἀφρικὴ. ⁸² Πράγματι, στὶς ὑποσαχάρειες πόλεις ἡ δημιουργία « τυπικῶν θέσε-
ων ἐργασίας » ἔχει σχεδὸν σταματήσει. Μελέτη τοῦ Διεθνοῦς Γραφείου Ἐργασίας (ILO) γιὰ
τὴν ἀγορὰ ἐργασίας στὰ ἀστικά κέντρα τῆς Ζιμπάμπουε σὲ καθεστῶς « στασιμοληθωρι-
στικῶν » ἀναδιάρθρωσεων τὴ δεκαετία τοῦ '90 διαπίστωσε ὅτι ὁ τυπικὸς τομέας δημιουρ-
γοῦσε μόνο 10.000 θέσεις ἐργασίας ἑτησίως, ὅταν τὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ αὐξανόταν κατὰ
τουλάχιστον 300.000 ἄτομα ἑτησίως. ⁸³ Οἱ *Παραγκουπόλεις* ἀντίστοιχα ἐκτιμοῦν ὅτι οὔτε λί-
γο οὔτε πολὺ 90% τῶν νέων θέσεων ἐργασίας στὰ ἀστικά κέντρα τῆς Ἀφρικῆς τὴν ἐπόμε-
νη δεκαετία θὰ προέρχονται μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ἀπὸ τὸν ἄτυπο τομέα. ⁸⁴

78. Alejandro Portes & Kelly Hoffman, "Latin American Class Structures: Their Composition and Change during the Neoliberal Era", *Latin American Research Review*, τ. 38, ἀρ. 1, 2003, σ. 55.

79. *Παραγκουπόλεις*, ὁ.π., σ. 60.

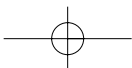
80. Παρατίθεται στὸν *Economist*, 21 Μαρτίου 1998, σ. 37.

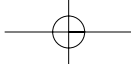
81. Dennis Rondinelli & John Kasarda, "Job Creation Needs in Third World Cities", στὸ Kasarda & Allan Parnell (ἐπιμ.), *Third World Cities: Problems, Policies and Prospects*, Newbury Park, CA 1993, σσ. 106-7.

82. *Παραγκουπόλεις*, ὁ.π., σ. 103.

83. Guy Mhone, "The impact of structural adjustment on the urban informal sector in Zimbabwe", *Issues in Development*, εἰσήγηση ὑπ' ἀρ. 2, Διεθνὲς Γραφεῖο Ἐργασίας, Γενεύη (χ.χ.), σ. 19.

84. *Παραγκουπόλεις*, σ. 104.

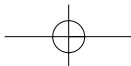
Οί εϊδήμονες τοῦ «αὐτοδημιούργητου» καπιταλισμοῦ, σάν τόν ἀκατάσχετο Hernando de Soto, μπορεῖ νά βλέπουν σέ αὐτὸν τὸν τεράστιο πληθυσμὸ περιθωριοποιημένων ἐργατῶν, ὑπεράριθμων δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ πρῶν ἐργατῶν τὸ ξέφρενο μελίσι φιλόδοξων ἐπιχειρηματιῶν ποὺ ἀποζητοῦν τυπικὰ δικαιώματα ἰδιοκτησίας καὶ ἓνα ἀπαλλαγμένο ἀπὸ ρυθμίσεις πεδίο ἀνταγωνισμοῦ, ὡστόσο εἶναι περισσότερο λογικὸ νά ἀντιμετωπίσουμε τοὺς περισσότερους ἄτυπα ἐργαζόμενους ὡς «ἐνεργούς» ἀνέργους ποὺ δὲν ἔχουν ἄλλη ἐπιλογή ἀπὸ τὸ νά βροῦν κάποιον τρόπο ἐπιβίωσης ἢ νά λιμοκτονήσουν.⁸⁵ Τὰ παιδιὰ τοῦ δρόμου σὲ ὅλο τὸν κόσμο, ποὺ ὑπολογίζονται σὲ 100 ἑκατομμύρια, δὲν εἶναι πολὺ πιθανὸ –ὄ,τι καὶ ἂν λέει ὁ κύριος ντὲ Σότο– νά ἀρχίζουν νά συγκεντρώνουν δημόσιες προσφορὲς γιὰ τὶς μετοχές τους ἢ νά πουλᾶνε προθεσμιακὰ συμβόλαια γιὰ τσίχλες.⁸⁶ Οὔτε πρόκειται οἱ περισσότεροι ἀπὸ 70 ἑκατομμύρια «πλανόδιοι ἐργάτες» τῆς Κίνας ποὺ ζοῦν λαθραῖα στὴν περιφέρεια τῶν ἀστικῶν κέντρων, νά κεφαλαιοποιήσουν ἐντέλει τὸν ἑαυτό τους ὡς μικροῦπεργολάβο ἢ νά ἐνσωματωθοῦν στὴν τυπικὴ ἐργατικὴ τάξη τῶν ἀστικῶν κέντρων. Ἄλλωστε, ἡ ἄτυπη ἐργατικὴ τάξη –παντοῦ ὑποκείμενη σὲ μικρο- ἢ μακροεκμετάλλευση– στερεῖται σχεδὸν ὅπουδῆποτε τῆς προστασίας τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας καὶ τῶν σχετικῶν κανονισμῶν.

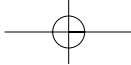
Ἐπιπλέον, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Alain Dubresson γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Ἄμπιτζάν, «ὁ δυναμισμὸς τῶν ἐπαγγελματικῶν κλάδων καὶ τοῦ ἐμπορίου χαμηλῆς κλίμακας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ ζήτηση ἀπὸ τὸν τομέα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας». Μᾶς προειδοποιεῖ ἀπέναντι στὴν «αὐταπάτη» ποὺ καλλιεργεῖται ἀπὸ τὸ Διεθνὲς Γραφεῖο Ἐργασίας καὶ τὴν Παγκόσμια Τράπεζα ὅτι «ὁ ἄτυπος τομέας μπορεῖ ἀποτελεσματικὰ νά ἀντικαταστήσει τὸν τυπικὸ καὶ νά προωθήσει μιὰ διαδικασίᾳ συσσώρευσης ἐπαρκῆ γιὰ μιὰ πόλη μὲ περισσότερα ἀπὸ 2,5 ἑκατομμύρια κατοίκους».⁸⁷ Τὴν προειδοποίησή του ἀπηχεῖ καὶ ὁ Christian Rogerson, ὁ ὁποῖος, διακρίνοντας (κατὰ τὸ προηγούμενο τῶν Portes καὶ Hoffmann) τὶς «ἐπιβιωτικὲς» ἀπὸ τὶς ἀναπτυξιακὲς μικροεπιχειρήσεις, γράφει γιὰ τὶς πρῶτες: «Γενικὰ μιλώντας, τὰ εἰσοδήματα ποὺ παράγονται ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιχειρήσεις, τὶς ὁποῖες στὴν πλειονότητά τους διαχειρίζονται γυναῖκες, εἶναι συνήθως μικρότερα καὶ ἀπ' ὅσα ἀπαιτοῦνται γιὰ ἓνα ἐλάχιστο ἐπίπεδο διαβίωσης, προϋποθέτουν μικρὴ ἐπένδυση κεφαλαίου καὶ οὐσιαστικὰ καμία εἰδικευμένη κατάρτιση, χωρὶς νά προσφέρουν παρὰ περιορισμένες εὐκαιρίες ἐπέκτασής τους ὥστε νά καταστοῦν βιώσιμες ἐπιχειρήσεις». Καθὼς οἱ μισθοὶ ἀκόμη καὶ τοῦ τυπικοῦ τομέα στὴν Ἀφρικὴ εἶναι τόσο χαμηλοὶ ὥστε οἱ οἰκονομολόγοι δὲν μποροῦν νά καταλάβουν πῶς ἐπιβιώνουν οἱ ἐργαζόμενοι (τὸ λεγόμενο «μισθολογικὸ αἶνιγμα»), ὁ ἄτυπος τριτογενῆς τομέας

85. Οἱ Orlandina de Oliveita καὶ Bryan Roberts ὀρθῶς ὑπογραμμίζουν ὅτι τὰ κατώτατα στρώματα τοῦ ἀστεακοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ θὰ πρέπει νά ὀρίζονται «ὄχι ἀπλῶς ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ τους ταυτότητα ἢ τὸ ἂν ἡ ἐργασία εἶναι τυπικὴ ἢ ἄτυπη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ στρατηγικὴ τοῦ ἀντίστοιχου νοικοκυριοῦ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ἐνὸς εἰσοδήματος». Ἡ μάζα τῶν φτωχῶν τῶν πόλεων μπορεῖ νά ὑπάρξει μόνο «μέσω τῆς ἀπὸ κοινοῦ διαχείρισης τῶν εἰσοδημάτων, τῆς στέγης ἢ τῆς τροφῆς» σὲ συνεργασία μὲ συγγενεῖς ἢ συντοπίτες ("Urban Development and Social Inequality in Latin America", στὸ Gugler, *Cities in the Developing World*, ὁ.π., σ. 290.)

86. Γιὰ στατιστικὲς ὡς πρὸς τὰ παιδιὰ τοῦ δρόμου: *Natural History*, Ἰούλιος 1997, σ. 4.

87. Dubresson, "Abidjan", σ. 263.

ἔχει γίνει μιὰ ἀρένα ἀκράιου δαρβινικοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ τῶν φτωχῶν. Ὁ Rogerson παραθέτει τὰ παραδείγματα τῆς Ζιμπάμπουε καὶ τῆς Νότιας Ἀφρικῆς, ὅπου ἐλεγχόμενες ἀπὸ γυναῖκες ἄτυπες ἐστίες σὰν τὰ φτωχοκαπηλεῖα καὶ τὶς *plazas* εἶναι τώρα δραματικά ὑπερπλήρεις καὶ μαστίζονται ἀπὸ καταρρέουσα ἀποδοτικότητα.⁸⁸

Ἡ πραγματικὴ μακροοικονομικὴ τάση τῆς ἄτυπης ἐργασίας, μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι ἡ ἀνα- παραγωγὴ τῆς ἀπόλυτης φτώχειας. Ἀλλὰ ἂν τὸ ἄτυπο προλεταριάτο δὲν εἶναι μιὰ χαμηλό- τερη βαθμίδα τῆς μικροαστικῆς τάξης, δὲν εἶναι ὅμως οὔτε «ἐφεδρικός στρατὸς ἐργασίας» οὔτε «λοῦμπεν προλεταριάτο» μὲ τὴν ξεπερασμένη ἔννοια τοῦ 19ου αἰώνα. Ἀσφαλῶς ἓνα μέρος του ἀποτελεῖ τὸ ἀθέατο ἐργατικὸ δυναμικὸ τῆς τυπικῆς οἰκονομίας καὶ πολυάριθμες μελέτες ἔχουν καταδειξοῦν πῶς τὰ δίκτυα ὑπεργολαβίας τῆς Walmart καὶ ἄλλων μεγαλοεται- ρειῶν εἰσχωροῦν βαθιὰ στὴν ἀθλιότητα τῶν *colonias* καὶ τῶν *chawls*. Ὅμως, σὲ τελευταία ἀνάλυση, οἱ κάτοικοι τῶν παραγκουπόλεων εἶναι στὴν πλειονότητά τους πραγματικά καὶ ρι- ζικὰ ἄστεγοι στὴ σύγχρονη παγκόσμια οἰκονομία.

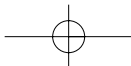
Οἱ παραγκουπόλεις ἔχουν βεβαίως τὶς ρίζες τους στὴν παγκόσμια ὑπαιθρο, ὅπου, ὅπως μᾶς ὑπενθυμίζει ἡ Deborah Bryceson, ὁ ἄνισος ἀνταγωνισμὸς μὲ τὴν ἀγροβιομηχανία με- γάλῃς κλίμακας «ξεχαρβαλώνει ἐντελῶς» τὴν παραδοσιακὴ ἀγροτικὴ κοινωνία.⁸⁹ Καθὼς οἱ ἀγροτικὲς περιοχὲς χάνουν τὴν πληθυσμιακὴ «ἀποθηκευτικὴ τους χωρητικότητα», τὴ θέση τους τὴν παίρνουν οἱ παραγκουπόλεις. Ἔτσι, ἡ ἄστεακὴ ὑποστροφή ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀγρο- τικὴ, ὡς ὁ χῶρος ὅπου κατακάθεται ἡ πλεονάζουσα ἐργατικὴ δύναμη, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ διατηρήσει ρυθμοὺς αὐτοσυντήρησης μόνον μὲ ἥρωικούς ἄθλους αὐτοεκμετάλλευσης καὶ μὲ τὴν περαιτέρω ἀνταγωνιστικὴ ὑποδιαίρεση τῶν ἤδη πυκνοκατοικημένων ἐστιῶν της.⁹⁰ Ὁ «Ἐκ- συγχρονισμὸς», ἡ «Ἀνάπτυξη» καὶ τώρα ἡ ἀπελευθερωμένη «Ἀγορὰ» ἔκαναν τὴ δου- λειά τους.

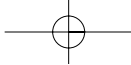
Τὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ ἐνὸς δισεκατομμυρίου ἀνθρώπων ἔχει ἀποβληθεῖ ἀπὸ τὸ παγκό- σμιο σύστημα καὶ ποίος θὰ μποροῦσε νὰ φανταστεῖ ἓνα ἀληθοφανὲς σενάριο, ὑπὸ τὴν αἰγί- δα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, γιὰ τὴν ἐπανενσωμάτωσή τους ὡς παραγωγικὰ ἐργαζομένων ἢ μαζικῶν καταναλωτῶν;

88. Rogerson, "Globalization or informalization?", *ἄ.π.*, σ. 347-51.

89. Bryceson, "Disappearing Peasantries", *ἄ.π.*, σσ. 307-8.

90. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀρχικό, ἀπαράμιλλο ὄρισμό τοῦ Clifford Geertz, ἡ «ὑποστροφή» (*involution*) εἶναι «ἡ ἐξάντληση μιᾶς καθιερωμένης μορφῆς, καθὼς αὐτὴ καθίσταται ἀκαμπτη μὲσω μιᾶς ἐσωστρεφοῦς ὑπερεπεξεργα- σίας λεπτομερειῶν» (*Agricultural involution: Social development and economic change in two Indonesian towns*, Σικάγο 1963, σ. 82). Μὲ τὸ πεζοῦς ὅρους, ἡ ὑποστροφή, ἄστεακὴ ἢ ἀγροτικὴ, μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὡς ἓνας φαῦλος κύκλος αὐτοεκμετάλλευσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης ποῦ (μὲ σταθεροὺς ὄλους τοὺς ἄλλους παράγοντες) συνεχίζεται, παρὰ τὴ διαρκὴ ἐλάττωση τῆς ἀπόδοσής της, γιὰ ὅσο χρονικὸ διάστημα προκύπτει ἀκόμη κάποιο κέρ-δος ἢ ὑπεραξία.

6. Ο ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ

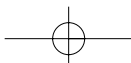
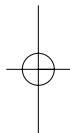
[*Εἶπεν ὁ Κύριος:*] *Θὰ ὑπάρξει καιρὸς ποὺ ὁ πτωχὸς θὰ εἰπεῖ ὅτι δὲν ἔχει νὰ φάγει οὔτε νὰ ἐργασθεῖ... Αὐτὸ θὰ ὀδηγήσει τὸν πτωχὸ σὲ ἄλλα μέρη, ποὺ θὰ τὰ διαρρήξει γιὰ νὰ βρεῖ τροφή. Τότε θὰ ἐβγει ὁ πλούσιος μὲ τὸ ὄπλο του καὶ θὰ πολεμήσει μὲ τὸν κοπιῶντα... τὸ αἷμα θὰ ρεῖι στοὺς δρόμους ὡσὰν καταποντὴ βροχῆς ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς.*

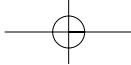
Προφητεία τῆς «Φώτισης στὴν Azusa Street» τὸ 1906

Ἡ διαλογὴ τῆς ἀνθρωπότητας ἀπὸ τὸν ὕστερο καπιταλισμὸ ἔχει λοιπὸν ἤδη συντελεστεῖ. Ἐπιπλέον, ἡ παγκόσμια ἀνάπτυξη ἑνὸς τεράστιου ἄτυπου προλεταριάτου ἀποτελεῖ μιὰ παντελῶς καινοφανῆ δομικὴ ἐξέλιξη ποὺ δὲν εἶχε προβλεφθεῖ οὔτε ἀπὸ τὸν κλασικὸ μαρξισμό οὔτε ἀπὸ τοὺς μύστες τῆς νεωτερικότητας. Οἱ *Παραγκουπόλεις* στὴν πραγματικότητα προκαλοῦν τὴν κοινωνικὴ θεωρία νὰ συλλάβει τὴν καινοτομία ἑνός, παγκόσμιου ὄντως, κοινωνικοῦ καθιζήματος τὸ ὁποῖο στερεῖται τῆς στρατηγικῆς οικονομικῆς ἰσχύος τῆς κοινωνικοποιημένης ἐργατικῆς δύναμης, παρὰ συγκεντρώνεται μαζικὰ σὲ ἕναν κόσμον μαχαλάδων ποὺ περιτριγυρίζουν τοὺς ὀχυρωμένους θύλακες τῶν πλουσιῶν τῶν ἀστικῶν κέντρων.

Τάσεις πρὸς τὴν ἀστεακὴ ὑποστροφή ὑπῆρχαν ἀσφαλῶς καὶ κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Οἱ εὐρωπαϊκὲς βιομηχανικὲς ἐπαναστάσεις δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἀπορροφήσουν ὅλη τὴν προσφερόμενη ἐργατικὴ δύναμη τῶν ἐκποτισμένων ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο, ἰδίως ἀφότου ἡ γεωργία τῆς ἠπείρου ἐκτέθηκε στὸν ὀλέθριο ἀνταγωνισμὸ τῶν ἀπέραντων βορειοαμερικανικῶν ἐκτάσεων ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1870 καὶ ἐξῆς. Ἡ μαζικὴ μετανάστευση σὲς κοινωνίες ἐποίκων ποὺ διαμορφώνονταν στὴ Βόρεια καὶ τὴ Νότια Ἀμερικὴ καθὼς καὶ στὴν Ὀκεανία καὶ τὴ Σιβηρία, προσέφερε μιὰ δυναμικὴ δικλῖδα ἀσφαλείας ἡ ὁποία ἀπέτρεψε τὴν ἐμφάνιση μεγα-Δουβλίνων καὶ τὴν ἐξάπλωση αὐτοῦ τοῦ εἶδους τοῦ λοῦμπεν ἀναρχισμοῦ ποὺ εἶχε ἀπλώσει ρίζες στὰ πῶδ ἐξαθλιωμένα μέρη τῆς Νότιας Εὐρώπης. Σήμερα, ἀντιθέτως, ἡ πλεονάζουσα ἐργατικὴ δύναμη ἀντιμετωπίζει ἀξεπέραστα ἐμπόδια — ἕνα κυριολεκτικὸ «τεῖχος» ὑψηλῆς τεχνολογίας στὴ φύλαξη τῶν συνόρων— τὸ ὁποῖο ἀποτρέπει τὴ μεγάλης κλίμακας μετανάστευση πρὸς τὶς πλούσιες χῶρες. Ἀντίστοιχα, τὰ ἀμφιλεγόμενα προγράμματα ἐπιανεγκατάστασης πληθυσμῶν σὲ «μεθοριακὲς» περιοχὲς ὅπως ἡ Ἀμαζονία, τὸ Ουιβέτ, τὸ Καλιμαντὰν [Ἰνδονησιακὸ Βόρνεο] καὶ ἡ Ἰριαν Τζάγια [Ἰνδονησιακὴ Νέα Γουινέα] προκαλοῦν περιβαλλοντικὲς καταστροφὲς καὶ ἐθνικὲς συγκρούσεις, χωρὶς ἐπὶ τῆς οὐσίας νὰ περιορίζουν τὸ μέγεθος τῆς ἀστεακῆς φτώχειας στὴ Βραζιλία, τὴν Κίνα ἢ τὴν Ἰνδονησία.

Ἔτσι, ἡ παραγκούπολη ἀπομένει ἡ μόνη ἀπολύτως διαθέσιμη λύση στὸ πρόβλημα τῆς ἀποθήκευσης τῆς πλεονάζουσας ἀνθρωπότητας τοῦ 21οῦ αἰῶνα. Ὅμως, δὲν εἶναι ἄραγε οἱ παραγκουπόλεις, ὅπως τὸ φανταζόταν τρομοκρατημένη ἡ βικτωριανὴ μπουρζουαζία, ἕνα ἠφαίστειο ἔτοιμο νὰ ἐκραγεῖ; Ἡ μήπως ὁ ἀμειλικτος δαρβινικὸς ἀνταγωνισμὸς, μὲ ὄλοένα καὶ μεγαλύτερους ἀριθμοὺς φτωχῶν ἀνθρώπων νὰ διαγκωνίζονται γιὰ τὰ ἴδια ἀποφάγια ἄτυπης ἐργασίας, ἐξασφαλίζει ὅτι ἡ αὐτοκαταστροφικὴ κοινοτικὴ βία θὰ ἀποτελέσει τὸ ἀκόμη ὑψηλότερο στάδιο τῆς ἀστεακῆς ὑποστροφῆς; Σὲ ποῖο βαθμὸ ἐξακολουθεῖ τὸ ἄτυπο προλεταριάτο νὰ διαθέτει ἕνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα φυλαχτὰ τοῦ μαρξισμοῦ: τὸν «ἱστορικὰ

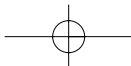
πρωταγωνιστικό ρόλο»; Μπορεί ή άποδιοργανωμένη έργατική δύναμη να οργανωθεί εκ νέου στο πλαίσιο ενός παγκόσμιου άπελευθερωτικού προτάγματος; Ή ή κοινωνική τυπολογία τής διαμαρτυρίας στις έξαθλιωμένες μεγαπόλεις συνίσταται σε μια όπισθοδρόμηση στον προβιομηχανικό άστεακό όχλο, που περιστασιακά έκρήγνυται κατά τις κρίσεις κατανάλωσης, αλλά κατά τὰ λοιπά άποτελεί άντικείμενο εύκολου χειρισμού μέσω τών πελατειακών σχέσεων, του λαϊκιστικού θεάματος και τών έκκλήσεων για έθνική ένότητα; Ή μήπως πρόκειται για ένα νέο ίστορικό ύποκείμενο, αλλά Hardt και Negri*, που βαδίζει σκυφτό προς τις ύπερπόλεις;

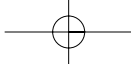
Στην πραγματικότητα, ή τρέχουσα φιλολογία για τή φτώχεια και τις άστεακές έκδηλώσεις διαμαρτυρίας προσφέρει λίγες άπαντήσεις σε τέτοια μεγάλης κλίμακας έρωτήματα. Μερικοί έρευνητές, για παράδειγμα, θα άμφισβητούσαν τὸ κατά πόσον τὰ έθνοτικῶς πολυποίκιλα σύνολα φτωχῶν τῶν άστικῶν κέντρων ή οί οικονομικά έτερογενείς άτυποι έργάτες συνιστοῦν μια «τάξη καθ' έαυτήν», πόσο μάλλον μια δυνάμει ένεργό πολιτικά «τάξη δι' έαυτήν». Σίγουρα τὸ άτυπο προλεταριάτο «δέν έχει να χάσει παρά τις άλυσίδες του», με τή μαρξιστική έννοια ότι δέν έχει σχεδόν κανένα κεκτημένο συμφέρον για τή διατήρηση του ύπάρχοντος τρόπου παραγωγής. Άλλά επειδή οί ξεριζωμένοι από τήν ύπαιθρο μετανάστες και οί άτυπα εργαζόμενοι έχουν έν πολλοίς άπογυμνωθεί από όποιαδήποτε άνταλλάξιμη έργατική ίσχύ ή περιορίζονται στην παροχή οικιακῶν ύπηρεσιῶν στὰ σπίτια τῶν πλουσίων, έχουν μικρή πρόσβαση στην κουλτούρα τής οργανωμένης έργατικής δύναμης ή τή μεγάλης κλίμακας ταξική πάλη. Ή κοινωνική σκηνή τους θα είναι, κατ' άνάγκη, οί δρόμοι ή ή άγορά τής παραγκογειτονιάς και όχι τὸ έργοστάσιο ή ή γραμμή παραγωγής.

Οί άγῶνες τῶν άτυπα εργαζόμενων, όπως έπισημαίνει ό John Walton έπισκοπώντας πρόσφατα τήν έρευνα σχετικά με τὰ κοινωνικά κινήματα στις φτωχές πόλεις, τείνουν πάνω άπ' όλα να είναι σποραδικοί και χωρίς συνέχεια. Ήπίσης έστιάζουσαν συνήθως σε άμεσες καταναλωτικές άνάγκες: καταπατήσεις γῆς σε άναζήτηση προσιτῆς στέγασης ή ταραχές με άφορμή τήν άνοδο τῶν τιμῶν τῆς τροφῆς ή τῶν κοινωφελῶν ύπηρεσιῶν. Κατά τὸ παρελθόν, τουλάχιστον, «τὰ προβλήματα τῶν άστικῶν κέντρων στις άναπτυσσόμενες κοινωνίες κατά σύστημα μεσολαβοῦνταν από τις σχέσεις πάτρωνα-πελάτη και όχι από τὸν λαϊκό άκτιβισμό».⁹¹ Μετά τήν κρίση του έξωτερικού χρέους τῆ δεκαετία του '80, οί νεολαϊκιστές ήγέτες στη Λατινική Άμερική γνώρισαν θεαματική έπιτυχία στὸ να έκμεταλλεύονται τήν άπελπισμένη άνάγκη τῶν φτωχῶν τῶν άστικῶν κέντρων για σταθερότερες, πιὸ προβλέψιμες δομές στην καθημερινή τους ζωή. Μολονότι ό Ουώλτον δέν άρθρώνει τὸ έπιχείρημα ρητά, ό άτυπος τομέας τῶν άστικῶν κέντρων έδειξε μεγάλη έλευθεριότητα στην υιοθέτηση λαϊκιστῶν σωτήρων: στὸ Περού συνασπίστηκαν ύπέρ του Φουτζιμόρι, αλλά στη Βενεζουέλα

* Βλ. ένδεικτικά στὰ ελληνικά: Michael Hardt & Toni Negri, *Αὐτοκρατορία*, μτφ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Άθήνα: Scripta, 2002. (Σ.τ.μ.)

⁹¹ John Walton, "Urban Conflict and Social Movements in Poor Countries: Theory and Evidence of Collective Action", άνακοίνωση στὸ "Cities in Transition Conference", Πανεπιστήμιο Χοῦμπολντ, Βερολίνο, Ίούλιος 1987.

ἀγκάλιασαν τὸν Τσαβές.⁹² Στὴν Ἀφρική καὶ τὴ Νότια Ἀσία, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ πελατειακές σχέσεις στὰ ἀστικά κέντρα συχνὰ ἐξισώνονται μὲ τὴν κυριαρχία κηρύκων τῆς ἐθνοθηρσκευτικῆς μισαλλοδοξίας καὶ τὶς ἐφιαλτικὲς φιλοδοξίες τους γιὰ ἐθνοκάθαρση. Διαβόητα παραδείγματα ἀποτελοῦν μεταξὺ ἄλλων οἱ ἀντιμουσουλμανικὲς παραστρατιωτικὲς ὀργανώσεις τοῦ Λαϊκοῦ Κογκρέσου τῶν Οὐντουα στὸ Λάγος καὶ τὸ ἡμιφασιστικὸ κίνημα Shiv Sena * στὴ Βομβάη.⁹³

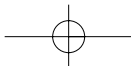
Θὰ διατηρηθοῦν, μεσοῦντος τοῦ 21ου αἰῶνα, αὐτὲς οἱ κοινωνικὲς τυπολογίες διαμαρτυρίας ποὺ παραπέμπουν στὸν 18ο αἰῶνα; Τὸ παρελθὸν ἀποτελεῖ προφανῶς ἀνεπαρκὴ ὁδηγὸ γιὰ τὸ μέλλον. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι θιασώτης τῆς ὁμοιομορφίας. Ὁ νέος ἀστεακὸς κόσμος ἀναπτύσσεται μὲ ἐξαιρετικὴ ταχύτητα πρὸς ἀπρόβλεπτες συχνὰ κατευθύνσεις. Παντοῦ ἡ ἀδιάκοπη συσσώρευση τῆς φτώχειας ὑπονομεύει τὴν ὑπαρξιακὴ ἀσφάλεια τῶν φτωχῶν καὶ τοὺς θέτει ὀλοένα καὶ μεγαλύτερες προκλήσεις γιὰ νὰ ἀσκήσουν τὴν οἰκονομικὴ τους ἐπινοητικότητα. Ἴσως ὑπάρχει ἓνα σημεῖο καμπῆς ὅπου ἡ μόλυνση, ὁ συνωσιτισμός, ἡ ἀπληστία καὶ ἡ βία τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὰ ἀστικά κέντρα κατατροπώνουν τοὺς ad hoc κανόνες καλῆς συμπεριφορᾶς καὶ τὰ δίκτυα ἐπιβίωσης τῆς παραγκούπολης. Σίγουρα στὸν παλιὸ ἀγροτικὸ κόσμο ὑπῆρχαν κατώφλια, συχνὰ διαβαθμισμένα ἀπὸ τὸν λιμό, ποὺ ἡ ὑπερβασὴ τους ὁδηγοῦσε ἀπευθείας στὴν κοινωνικὴ ἔκρηξη. Ὅμως κανεὶς δὲν ξέρει τὴν κοινωνικὴ θερμοκρασία στὴν ὁποία οἱ νέες πόλεις τῆς φτώχειας ἀναφλέγονται αὐθρομήτως.

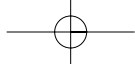
Πράγματι, τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν, ὁ Μάρξ παραχώρησε τὴν ἱστορικὴ σκηνὴ στὸν Μωάμεθ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ἄν ὁ Θεὸς πέθανε στὶς πόλεις τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης, ἀναστήθηκε πάλι στὶς μεταβιομηχανικὲς πόλεις τοῦ ἀναπτυσσόμενου κόσμου. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὶς κουλτοῦρες τῆς ἀστεακῆς φτώχειας κατὰ τὶς δύο αὐτὲς ἐποχὲς εἶναι ἐντυπωσιακὴ. Ὅπως ἔδειξε ὁ Hugh McLeod στὴν ἀριστοτεχνικὴ μελέτη του γιὰ τὴ θρησκεία τῆς βικτωριανῆς ἐργατικῆς τάξης, ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς ἦταν ἐν πολλοῖς ἀκριβεῖς, ὅταν εἶχαν τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ ἀστικοποίηση ἐκκοσμίκευε τὴν ἐργατικὴ τάξη. Μολονότι ἡ Γλασκώβη καὶ ἡ Νέα Ὑόρκη ἀποτελοῦσαν ἐν μέρει ἐξαιρέσεις, «ἡ γραμμὴ ἐρμηνείας ποὺ συσχετίζει τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία μὲ τὴν ἐνίσχυση τῆς ταξικῆς συνείδησης εἶναι κατὰ μία ἔννοια ἀδιαμφισβήτητη». Ἄν καὶ τὰ μικρὰ δόγματα καὶ οἱ σχισματικὲς σέκτες εὐδοκίμοῦσαν στὶς παραγκουπόλεις, τὸ κυρίαρχο ρεῦμα ἦταν ἡ ἐνεργητικὴ ἢ παθητικὴ ἀποκήρυξη τῆς πίστεως. Ἦδη στὴ δεκαετία τοῦ 1880, τὸ Βερολίνο σκανδάλιζε τοὺς

92. Kurt Weyland, "Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: how much affinity?", *Third World Quarterly*, τ. 24, ἀρ. 6, 2003, σσ. 1095-115.

* Φασίζον Ἰνδουιστικὸ πολιτικὸ κόμμα, μὲ πλοῦσιο ἱστορικὸ βίαιον ἐνεργειῶν, τὸ ὁποῖο μέχρι τὸ 2004 εἶχε τὴν ἐξουσία στὴν πολιτεία τῆς Μαχαράστρα (ὅπου καὶ ἡ Βομβάη), σὲ συνεργασία μὲ τὸ κόμμα Μπαρτίγια Τζανάνα τοῦ τότε ὁμοσπονδιακοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἐπικαλεῖται συχνὰ τὴ μνήμη τοῦ Shivaji (βλ. παρακάτω), ζακουλῆ ἡγεμόνα τοῦ 17ου αἰῶνα καὶ ἰδρυτῆ τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Μαράθα. (Σ.τ.μ.)

93. Γιὰ μιὰ συναρπαστικὴ, ἄν καὶ τρομακτικὴ, περιγραφή τῆς ἀνόδου τοῦ Shiv Sena στὴ Βομβάη εἰς βάρος τῆς παλαιότερης κομμουνιστικῆς καὶ ἀριστερῆς πολιτικῆς δράσης, βλ. Thomas Hansen, *Wages of Violence: Naming and Identity in Postcolonial Bombay*, Πρίνστον 2001. Βλ. ἐπίσης Veena Das (ἐπιμ.), *Mirrors of Violence: Communities, Riots and Survivors in South Asia*, Νέα Ὑόρκη 1990.

ξένους επισκέπτες ως ή « πλέον άθρησκη πόλη στον κόσμο » και στο Λονδίνο ή μέση προσέλευση ενηλίκων στην εκκλησία στο προλεταριακό "Hot "Εντ και τὰ Ντόκλαντς ήταν τὸ 1902 μετὰ βίας 12% (καὶ αὐτὸ ἀφοροῦσε κυρίως τοὺς Καθολικούς).⁹⁴ Στὴ Βαρκελώνη, βέβαια, ή ἀναρχική ἐργατική τάξη ληλατοῦσε τὶς ἐκκλησίες κατὰ τὴ *Semana Tragica**, ἐνῶ στὶς παραγκογειτονιὲς τῆς Ἁγίας Πετρούπολης, τοῦ Μπουένος Ἄιρες ή ἀκόμη και τοῦ Τόκυο, μαχητικοὶ ἐργάτες προσχωροῦσαν φανατικὰ στὴ νέα πίστη τοῦ Δαρβίνου, τοῦ Κροπότκιν ή τοῦ Μάρξ.

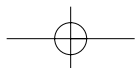
Σήμερα, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ λαϊκιστικὸ Ἰσλάμ και ὁ Πεντηκοστιανὸς Χριστιανισμὸς (καὶ στὴ Βομβάη, ή λατρεία τοῦ Shiva) καταλαμβάνουν ἕναν κοινωνικὸ χῶρο ἀντίστοιχο με αὐτὸν τοῦ σοσιαλισμοῦ και τοῦ ἀναρχισμοῦ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Στὸ Μαρρόκο, λ.χ., ὅπου μισὸ ἑκατομμύριο μετανάστες ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο ἀπορροφῶνται στὶς κοσμοβριθεῖς πόλεις κάθε χρόνο, και ὅπου ὁ μισὸς πληθυσμὸς εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν 25 ἐτῶν, ἰσλαμιστικὰ κινήματα ὅπως ή « Δικαιοσύνη και Πρόνοια », ποὺ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν σεῖχη Ἄμπντεσσαλάμ Γιασσίν, ἀποτελοῦν πιά τὶς πραγματικὲς κυβερνήσεις τῶν παραγκουπόλεων: διοργανῶνουν νυχτερινὰ σχολεῖα, παρέχουν νομική βοήθεια σὲ θύματα τῆς κρατικῆς αὐθαιρεσίας, ἀγοράζουν φάρμακα γιὰ τοὺς ἀρρώστους, ἐπιδοτοῦν τὰ προσκυνήματα και πληρώνουν τὰ ἔξοδα τῶν κηδεῖων. Ὅπως παραδέχτηκε πρόσφατα, μιλώντας στον Ignacio Ramonet, ὁ Ἄμπντουραχαμάν Γιουσοῦφι, ὁ σοσιαλιστὴς ἡγέτης ποὺ κάποτε εἶχε ἐξοριστεῖ ἀπὸ τὸν βασιλιά, « ἐμεῖς [οἱ ἀριστεροὶ] ἔχουμε ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀστική τάξη. Ἐχουμε ἀποκοπῆ ἀπὸ τὸν λαό. Πρέπει νὰ κατακτήσουμε ἐκ νέου τὶς λαϊκὲς γειτονιές. Οἱ ἰσλαμιστὲς ἔχουν ἀποπλανήσει τὴ φυσική ἐκλογική μας βάση. Τοὺς ὑπόσχονται τὸν ἐπὶ γῆς παράδεισο ». Ἐνας ἰσλαμιστὴς ἡγέτης, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, εἶπε στον Ραμονέ: « Ἀντιμέτωποι με τὴν ἀδιαφορία τοῦ κράτους και τὴ βαναυσότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, οἱ ἄνθρωποι ἀνακαλύπτουν, χάρη σὲ μᾶς, τὴν ἀλληλεγγύη, τὴν αὐτοβοήθεια, τὴν ἀδελφσύνη. Συνειδητοποιοῦν ὅτι τὸ Ἰσλάμ εἶναι ἕνας ἀνθρωπισμὸς ».⁹⁵

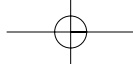
Τὸ ἀντίστοιχο τοῦ λαϊκιστικοῦ Ἰσλάμ στὶς παραγκουπόλεις τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς και μεγάλου μέρους τῆς ὑποσαχάριας Ἀφρικῆς εἶναι ὁ Πεντηκοστιανισμὸς. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι βεβαίως τώρα μία κατὰ πλειοψηφία μὴ δυτική θρησκεία (τὰ δύο τρίτα τῶν πιστῶν του ζοῦν ἐκτὸς Εὐρώπης και Βόρειας Ἀμερικῆς) και ὁ Πεντηκοστιανισμὸς εἶναι ὁ πὸ δυναμικὸς ἱεραπόστολὸς του στὶς πόλεις τῆς φτώχειας. Πράγματι, ή ἱστορική ἰδιαιτερότητα τοῦ Πεντηκοστιανισμοῦ εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πρώτη μείζονα θρησκεία τοῦ κόσμου ποὺ ἀνδρώ-

94. Hugh McLeod, *Piety and Poverty: Working-Class Religion in Berlin, London and New York, 1870-1914*, Νέα Ὦρκη 1996, σσ. xxv, 6, 32.

* Σειρὰ πολύνεκρων σφοδρῶν συγκρούσεων, με πρωταγωνιστὲς σοσιαλιστὲς και ἀναρχικοὺς ἐργάτες, οἱ ὁποῖες σημειώθηκαν στὴν Καταλωνία μετὰξὺ 25ης Ἰουλίου και 2ας Αὐγούστου 1909, με ἀφορμὴ τὰ σχέδια ἐπιστράτευσης τῆς κυβέρνησης Mauga γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀποικιακῆς ἐκστρατείας στὸ Μαρρόκο. Σημαδεύθηκαν ἀπὸ τὸ ἀντικληρικὸ μένος τῶν διαδηλωτῶν ἀλλὰ και τὴν ἔνταση τῆς κυβερνητικῆς καταστολῆς. (Σ.τ.μ.)

95. Ignacio Ramonet, « Le Maroc indécis », *Le Monde diplomatique*, Ἰούλιος 2000, σσ. 12-13. Ἐνας ἄλλος πρῶν ἀριστερὸς εἶπε στον Ραμονέ: « Σχεδὸν 65% τοῦ πληθυσμοῦ ζεῖ κάτω ἀπὸ τὸ ὄριο τῆς φτώχειας. Οἱ ἄνθρωποι τῶν *bidonvilles* εἶναι ἐντελῶς ξεκομμένοι ἀπὸ τὶς ἐλίτ. Τὶς ἀντιμετωπίζουν ὅπως ἄλλοτε τοὺς Γάλλους ».

θηκε σχεδόν άποκλειστικά στο έδαφος τών σύγχρονων παραγκουπόλεων. Με τις ρίζες του να έντοπίζονται στον πρώιμο έκστατικό Μεθοδισμό και την άφροαμερικανική πνευματικότητα, ό Πεντηκοστιανισμός «άφυπνίστηκε» όταν τό "Άγιο Πνεύμα έδωσε τό χάρισμα τής γλωσσολαλίας στους συμμετέχοντες σε έναν διαφυλετικό μαραθώνιο προσευχής σε μιá φτωχική γειτονιά τοϋ Λος Άντζελες (τὴν Άζούζα Στρήτ), τό 1906. Ένοποιημένος γύρω άπό τό βάπτισμα «έν πνεύματι», τὴ θαυματουργό ίαση, τὰ χαρίσματα και μιá προχλιαστική πίστη σε έναν επικείμενο πόλεμο κεφαλαίου και εργασίας, ό πρώιμος άμερικανικός Πεντηκοστιανισμός προέκυψε άρχικά, όπως έχουν επανειλημμένα έπισημάνει οί ίστορικοί τών θρησκευτών, ως μιá «προφητική δημοκρατία» που τὰ μέλη της, άγροτικής είτε άστεακής προέλευσης, συνέπιπταν σε μεγάλο βαθμό με αὐτὰ τοϋ Λαϊκιστικοϋ Κινήματος και τών IWW*, άντιστοίχως.⁹⁶

Πράγματι, σάν τοϋς συνδικαλιστές τών IWW, οί πρώτοι ίεραπόστολοι του στή Λατινική Άμερική και τὴν Άφρική «ζούσαν συχνά σε άκραία φτώχεια, κυκλοφορώντας με λίγα ἤ και καθόλου χρήματα, σπανίως γνωρίζοντας που θά περνούσαν τὴ νύχτα ἤ πώς θά εξασφάλιζαν τό επόμενο γεϋμα τους».⁹⁷ Δέν υπολείπονταν άλλωστε σε τίποτε τών IWW όσον άφορᾷ τὴ σφοδρὴ καταγγελία τών άδικιών τοϋ βιομηχανικοϋ καπιταλισμοϋ και τής άναπόφευκτης καταστροφῆς του.

Χαρακτηριστικά, ἡ πρώτη βραζιλιάνικη ένορία τους, σε μιá κατοικούμενη άπό πολλούς άναρχικούς εργάτη περιοχή τοϋ Σάο Πάολο, ιδρύθηκε άπό έναν Ίταλό μετανάστη τεχνίτη ό όποίος άφησε τόν Μαλατέστα για τό "Άγιο Πνεύμα στο Σικάγο.⁹⁸ Στὴ Νότια Άφρική και τὴ Ροδεσία ό Πεντηκοστιανισμός άπέκτησε τὰ πρώτα του προγεφυρώματα στους καταυλισμούς τών όρυχείων και τοϋς παραγκομαχαλάδες, όπου σύμφωνα με τὴν Jean Comaroff «έμοιαζε να συμπλέει με τὴν αὐτόχθονα παράδοση τών πραγματιστικῶν πνευματιστικῶν δυνάμεων και να θεραπεύει τὴν άποπροσωποποίηση και τὴν άνημπορία που βίωνε ἡ εργάτικὴ τάξη τών άστικῶν κέντρων».⁹⁹

Καθώς παραχωροϋσε στὶς γυναίκες μεγαλύτερο ρόλο άπ'ό,τι άλλα χριστιανικά δόγμα-

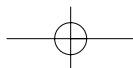
* IWW: Industrial Workers of the World (Βιομηχανικοί Έργάτες τοϋ Κόσμου, γνωστοί και ως Wobblies): άναρχοσυνδικαλιστικῆς έμπνεύσεως όργανωση, με έντονα διεθνιστικό και αὐτοδιαχειριστικό χαρακτήρα, που ιδρύθηκε στο Σικάγο τό 1905 σε άντιπαράθεση πρὸς τὶς καθιερωμένες πρακτικὲς τής American Federation of Labour. Στὴ δεκαετία τοϋ '20 ἦταν σε θέση να κινητοποιεῖ εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες. (Σ.τ.μ.)

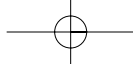
96. Στὴν άμφιλεγόμενη κοινωνιολογική του έρμηνεία τοϋ Πεντηκοστιανισμοϋ, ό Robert Mapes Anderson υποστήριξε ότι ό «άσυνειδος σκοπός» του, όπως και κάθε άλλου χλιαστικοϋ κινήματος, ἦταν στὴν πραγματικότητα «επαναστατικός» (*Vision of the Disinherited: The Making of American Pentecostalism*, Όξφόρδη 1979, σ. 222).

97. Anderson, *Vision of the Disinherited*, σ. 77.

98. R. Andrew Chesnut, *Born Again in Brazil: The Pentecostal Boom and the Pathogens of Poverty*, New Brunswick 1997, σ. 29. Για τὴν ίστορική συνάφεια Πεντηκοστιανισμοϋ και Άναρχισμοϋ στὴ Βραζιλία, βλ. Paul Freston, "Pentecostalism in Latin America: Characteristics and Controversies", *Social Compass*, τ. 45, άρ. 3, 1998, σ. 342.

99. David Maxwell, "Historicizing Christian Independency: The Southern Africa Pentecostal Movement, c. 1908-60", *Journal of African History* 40, 1990, σ. 249, και Jean Comaroff, *Body of Power, Spirit of Resistance*, Σικάγο 1985, σ. 186.

τα και υποστήριξε στο έπακρο τη σεξουαλική άποχή και την ολιγάρκεια, ό Πεντηκοστιανισμός –όπως ανακάλυψε ό R. Andrew Chesnut στις *baixadas* του Μπελέμ– άσκούσε πάντοτε μιάν ιδιαίτερη έλξη «στο πλέον έξαθλιωμένο στρώμα τών άποπρωχειμένων τάξεων»: τις έγκαταλελειμμένες συζύγους, τις χήρες, τις άνύπαντρες μητέρες.¹⁰⁰ Άπό τó 1970 και έξής, σε μεγάλο βαθμό λόγω τής άπήχησής του στις γυναίκες τών παραγκουπόλεων και τής ύπόληψής του ως φυλετικά άπροκατάληπτου, έχει έξελιχθεί σε ό,τι μπορεί βásiμα να χαρακτηριστεί ως τó μεγαλύτερο κίνημα αυτοοργάνωσης τών φτωχών τών άστικών κέντρων στόν πλανήτη.¹⁰¹

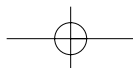
Μολονότι οί πρόσφατοι ίσχυρισμοί ότι «οί Πεντηκοστιανοί/χαρισματικοί άριθμοϋν περισσότερα άπό 533 έκατομμύρια πιστούς σε όλο τόν κόσμο» άποτελοϋν προφανώς ύπερβολή, άνετα μπορούμε να τούς ύπολογίσουμε στο μισό αύτου τού άριθμοϋ. Άποτελεί κοινή παραδοχή ότι τó 10% τών Λατινοαμερικανών είναι Πεντηκοστιανοί (περίπου 40 έκατομμύρια άνθρωποι) και ότι τó κίνημά τούς ύπέρξε ή σημαντικότερη πολιτισμική αντίδραση στήν έκρηκτική και τραυματική άστικοποίηση.¹⁰² Καθώς ό Πεντηκοστιανισμός παγκοσμιοποιήθηκε, βεβαίως, διαφοροποιήθηκε σε διακριτά ρεύματα και κοινωνικές τυπολογίες. Άλλά άν στη Λιβερία, τή Μοζαμβίκη και τή Γουατεμάλα, οί εκκλησίες που χρηματοδοτοϋνταν άπό τήν Άμερική ύπέρξαν όχηματα τής δικτατορίας και τής καταπίεσης και στις ΗΠΑ πολλοί κλάδοι του έντάσσονται άποκαθαρμένοι στήν κύρια τάση τού φονταμενταλισμοϋ τών «καλών» προαστίων, τó ίεραποστολικό ρεύμα τού Πεντηκοστιανισμοϋ στόν Τρίτο Κόσμο παραμένει έγγύτερα στο άρχικό χλιαστικό πνεϋμα τής Άζούζα Στρήτ.¹⁰³ Πάνω άπ' όλα, όπως διαπίστωσε ό Chesnut στή Βραζιλία, «ό Πεντηκοστιανισμός... παραμένει ή θρησκεία τής άτυπης περιφέρειας» (και στο Μπελέμ, ιδιαίτερα, τών «φτωχότερων άπό τούς φτωχούς»). Στο Περού, όπου ό Πεντηκοστιανισμός έξαπλώνεται με γεωμετρική πρόοδο στις τεράστιες *barriadas* τής Λίμα, ό Jeffrey Gamarrá διατείνεται ότι ή ανάπτυξη τών σεκτών και τής άτυπης οικονομίας

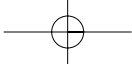
100. Chesnut, *Born Again*, σ. 61. Στην πραγματικότητα, ό Chesnut βρήκε ότι τó "Άγιον Πνεϋμα όχι μόνο έλυνε τις γλώσσες αλλά και βελτίωνε τούς οικογενειακούς προϋπολογισμούς. «Καταργώντας όλα τά έξοδα που έχουν να κάνουν με τó σύνδρομο τού άνδρικού κύρους, οί *Assembelianos* κατόρθωναν να άναρριχώνται άπό τά κατώτερα και μεσαία στρώματα τής φτώχειας στα άνωτερα κλιμάκια της, ένω όρισμένοι *Quadrangulares* έξεφυγαν άπό τή φτώχεια... φτάνοντας στα κατώτερα σκαλοπάτια τής μεσαίας τάξης»: σ. 18.

101. «Σε όλη τήν ανθρώπινη ίστορία, κανένα άλλο μη πολιτικό, μη μιλιταριστικό έξελοντικό κίνημα δέν άναπτύχθηκε με τέτοια ταχύτητα όπως τó Πεντηκοστιανό-Χαρισματικό κίνημα τήν τελευταία είκοσαετία»: Peter Wagner, πρόλογος στο Vinson Synan, *The Holiness-Pentecostal Tradition*, Grand Rapids 1997, σ. xi.

102. 'Ο ύψηλότερος ύπολογισμός προέρχεται άπό τó David Barret & Todd Johnson, "Annual Statistical Table on Global Mission: 2001", *International Bulletin of Missionary Research*, τ. 25, άρ. 1, Ιανουάριος 2001, σ. 25. 'Ο Synan ύποστηρίζει ότι ύπέρχαν 217 έκατομμύρια Πεντηκοστιανοί τó 1997 (*Holiness*, σ. ix). Για τή Λατινική Άμερική, σύγκρινε με Freston, "Pentecostalism", σ. 337, Anderson, *Vision of the Disinherited*, και David Martin, "Evangelical and Charismatic Christianity in Latin America", στο Karla Poewe (έπιμ.), *Charismatic Christianity as a Global Culture*, Columbia 1994, σσ. 74-5.

103. Βλ. τó λαμπρό έργο τού Paul Gifford, *Christianity and Politics in Doe's Liberia*, Καίμπριτζ 1993. Επίσης, Peter Walshe, *Prophetic Christianity and the Liberation Movement in South Africa*, Πίτερμάρμπουργκ 1995, ίδίως τις σσ. 110-1.

«συνιστᾷ τὸ ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἀντίδραση τῆς μιᾶς στὴν ἄλλη». ¹⁰⁴ Ὁ Paul Freston προσθέτει ὅτι «πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη αὐτόνομη μαζικὴ θρησκεία στὴ Λατινικὴ Ἰαμερικὴ... Οἱ ἡγέτες μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι δημοκρατικοί, ἀλλὰ πάντως προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια κοινωνικὴ τάξη». ¹⁰⁵

Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ λαϊκιστικὸ Ἰσλάμ, ποὺ δίνει ἔμφαση στὴν πολιτισμικὴ συνέχεια καὶ τὴ διαταξικὴ ἀλληλεγγύη τῆς πίστης, ὁ Πεντηκοστιανισμὸς, πιστὸς στὴν παράδοση τῶν ἀφροαμερικανικῶν ἀπαρχῶν του, διατηρεῖ μιὰ ταυτότητα θεμελιωδῶς σηματοδεδειγμένη ἀπὸ τὴν αἴσθηση τῆς ἐξορίας. Μολονότι, ὅπως καὶ τὸ Ἰσλάμ στὶς παραγκουπόλεις, συσχετίζεται μὲ τὶς ἀνάγκες ἐπιβίωσης τῆς ἄτυπης ἐργατικῆς τάξης (ὀργανώνοντας δίκτυα αὐτοβοήθειας γιὰ γυναῖκες, προσφέροντας παρα-ιατρικὴ θεραπεία διὰ τῆς πίστεως, παρέχοντας ὑπηρεσίες ἀπεξάρτησης ἀπὸ τὸ ἄλκοολ καὶ τὰ ναρκωτικά, ἀπομακρύνοντας τὰ παιδιά ἀπὸ τοὺς πειρασμοὺς τοῦ δρόμου, κ.ο.κ.) ἡ ἔσχατη προκείμενη τοῦ συλλογισμοῦ του εἶναι ὅτι ὁ κόσμος τῆς πόλης εἶναι διεφθαρμένος, ἄδικος καὶ ἀνεπίδεκτος μεταρρύθμισης. Τὸ ἄν, ὅπως ὑποστήριξε ἡ Jean Comaroff στὸ βιβλίον της γιὰ τὶς ἀφρικανικὲς σιωνιστικὲς ἐκκλησίες (πολλὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι τώρα Πεντηκοστιανές), αὐτὴ ἡ θρησκεία «τῶν περιθωριοποιημένων στοὺς παραγκομαχαλάδες τῆς νεοαποικιακῆς νεωτερικότητος» ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα μιὰ «πιὸ ριζοσπαστικὴ» μορφὴ ἀντίστασης ἀπ' ὅ,τι «ἡ συμμετοχὴ στὴν τυπικὴ πολιτικὴ καὶ τὰ συνδικάτα», μένει νὰ φανεῖ. ¹⁰⁶ Ἀλλὰ ὅσο ἡ Ἄριστερὰ ἀκόμη ἀπουσιάζει ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὶς παραγκουπόλεις, ἡ ἔσχατολογία τοῦ Πεντηκοστιανισμοῦ κατὰ τρόπο θαυμαστὸ ἀρνεῖται τὴν ἀπάνθρωπη μοῖρα τῆς τριτοκοσμικῆς πόλης γιὰ τὴν ὁποία μᾶς προειδοποιοῦν οἱ *Παραγκουπόλεις*. Ἐπιπλέον καθαγιάζει ὅσους, μὲ κάθε δομικὴ καὶ ὑπαρξιακὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ζοῦν πράγματι ἐν ἐξορίᾳ.

104. Jeffrey Gamarrā, "Conflict, Post-Conflict and Religion: Andean Responses to New Religious Movements", *Journal of South African Studies*, τ. 26, ἀρ. 2, Ἰούνιος 2000, σ. 272. Ὁ Andres Tapia παραθέτει τὸν Περουβιανὸ θεολόγο Samuel Escobar, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει τὸ «Φωτεινὸ Μονοπάτι» καὶ τὸν Πεντηκοστιανισμὸ ὡς «διαφορετικὲς ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος» – «καὶ οἱ δύο ἐπιζητοῦσαν μιὰ δυναμικὴ ρῆξη μὲ τὴν ἀδικία, μόνο τὰ μέσα τους ἦταν διαφορετικά». «Μὲ τὴν παρακμὴ τοῦ "Φωτεινοῦ Μονοπατιοῦ" ὁ Πεντηκοστιανισμὸς ἀναδείχθηκε νικητὴς στὴ μάχη γιὰ τὶς ψυχὲς τῶν φτωχῶν Περουβιανῶν» ("In the Ashes of the Shining Path", *Pacific News Service*, 14 Φεβρουαρίου 1996).

105. Freston, "Pentecostalism", ὁ.π., σ. 352.

106. Comaroff, *Body of Power*, ὁ.π., σσ. 259-63.

